

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година II, број 2

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арацки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2015.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година II/2

Ниш 2015.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. II, Number 2

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2015.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. II, Number 2

Niš 2015.

САДРЖАЈ

JUBILEJ

ПОЗДРАВНА РЕЧ 11

Даниела Тасевска 13
20 ГОДИНИ ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ – ТРАДИЦИИ
И ИНОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАЊЕТО НА АКАДЕМИЧНО
ЗНАНИЕ

ТЕМАТ

Ljubiša Mitrović, 23
NAUKA, INTELIGENCIJA I ALTERNATIVA

Tamara Ćirić 41
SARADNJA UNIVERZITETA SA MLADIM
STRUČNJACIMA U SRBIJI KOJI ŽELE DA NAPUSTE
ZEMlju, SRPSKOM INTELEKTUALNOM DIJASPOROM
I POVRATNICIMA

Данило Ж. Марковић, 51
ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈА, ХОМОГЕНИЗАЦИЈА
И СТАНДАРДИЗАЦИЈА РАДНЕ ДЕЛАТНОСТИ И
ПРОМЕНЕ У ОДНОСИМА ЧОВЕК-РАД

Весна Милтојевић 63
СТАВОВИ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ
И БИТОЉУ О ЧЛАНСТВУ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И
ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ

Milorad Božić 79
UNIVERZITET U NIŠU I GRAD NIŠ SEDAMDESETIH
GODINA DVADESETOG VEKA –
ZLATNO DOBA ZAJEDNIČKOG RAZVOJA

IN MEMORIAM

МАРКО МАРКОВ (1937. – 2015.) 87

In memoriam 91

ЈУБИЛЕЈ

ДАМЕ И ГОСПОДО

Прошло је педесет година откако је донета Одлука о оснивању Универзитета у Нишу.

За Град Ниш то је једна од историјских одлука, која је значајно допринела развоју Града и региона.

Пола века достојанственог постојања и плодног рада на образовању стручњака у свим научним пољима и областима и плодног научноистраживачког рада који обезбеђује интелектуалну основу за привредни и свеукупан друштвени развој не само Града Ниша, већ и ширег региона јубилеј је достојан поштовања који нас чини поносним, али и обавезује.

Уз дужно поштовање и захвалност бројним генерацијама наставника и истакнутих научних радника који су свој таленат, знање и енергију уложили у стварање реномеа нашег Универзитета настављамо да изграђујемо традицију утемељену на неговању правих вредности, практично применљивог знања верификованог међународно признатим дипломама.

Пола века улагања у једину инвестицију која се показала исплативом – ЗНАЊЕ!

Без лажне скромности треба рећи да је Универзитет у Нишу најуспешнији колектив који је у пола века свог постојања пословао позитивно, са профитом немерљивим материјалним вредностима, а врло видљивим.

Носиоци диплома Универзитета у Нишу су истовремено и носиоци руководећих одговорних послова у свим сферама привреде и ванпривредних делатности нашег Града и државе. Они су и чланови нашег богатог алумнија који чине истакнути научни радници, ректори, декани и професори престижних универзитета широм света, признати научни радници, стручњаци и уметници...

Универзитет у Нишу данас у свом саставу има 13 факултета у свим научним пољима. Сви наши факултети, свако у својој области, остварују своју делатност према акредитованим студијским програмима кроз које настоје да студентима пруже завидан ниво знања које чини добру основу за наставак образовања било где у свету, али и за почетак и развој успешне пословне каријере.

Мултидисциплинарност се намеће као савремени тренд и ми настојимо да сагледамо реалне потребе и могућности, у циљу профилисања кадрова за којима постоји потреба и који својим знањем могу допринети значајном квалитативном помаку у развоју научне мисли.

---

¹ Говор ректора Универзитета у Нишу на свечаној академији поводом обележавања пола века постојања и рада Универзитета у Нишу, одржаној у Нишу 12. 5. 2015. године.

Универзитет у Нишу је нарочито поносан на своје истакнуте чланове који су стекли највиша академска звања поставши чланови Српске академије наука и уметности. То је потврда дугогодишњег неговања правих вредности и усправног ходања правим путем али и још један доказ да је улагање у знање једина права инвестиција.

Универзитет не постоји сам за себе и није сам себи сврха и циљ.

Универзитет негује успешну сарадњу са државним органима и Градом.

Град Ниш и његова академска заједница заједнички планирају и граде своју садашњост и будућност за нове генерације академских грађана који, с пуним правом, то од нас очекују.

Универзитет у Нишу тежи једином могућем циљу, просперитету, кроз отварање врата за конструктивну сарадњу са другим домаћим и иностраним универзитетима, кроз реализацију заједничких пројеката и плодну сарадњу у свим областима наше делатности.

Ми смо, у актуелном тренутку, део традиције Универзитета у Нишу и као такви имамо пијетета према богатој прошлости, али и велику одговорност према будућности коју чинимо извесном својим озбиљним и визионарским деловањем.

Драги пријатељи, желим да свима вама захвалим што сте својим присуством увеличали наш јубилеј и што својим радом доприносите ширењу академске свести и јачању академске заједнице која овај регион чини центром значајних научних, културних и уопште друштвених дешавања.

На крају, оно што је на почетку – а то су наши студенти који су смисао нашег деловања и слика нашег рада. Њихови резултати и остварен успех у току студија, њихова амбиција и ентузијазам дају нам основане разлоге да верујемо да овај Универзитет има светлу будућност.

У Нишу, 12. 5. 2015. године

РЕКТОР УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ
Проф. др Драган Антић

20 ГОДИНИ ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ – ТРАДИЦИИ И ИНОВАЦИИ В ПРЕПОДАВАНЕТО НА АКАДЕМИЧНО ЗНАНИЕ

(Опит за аксиологичен фокус към 20-годишната история на Философски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

Философският факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ е създаден съгласно Решение на АС от 12.12.1994 г. и Заповед Р247/10.04.1995 г. и утвърден след преобразуване на структурата на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ с Постановление № 160 на МС от 20.06.2001 г. – ДВ № 59 от 3.07.2001 г.

В неговата структура са включени пет катедри – „Философски науки“, „История на философията“, „Психология“ и „Политология, социология и културология“.

Съгласно приетата на заседание на ФС (Протокол № 4/22.02.2005 г.) и актуализирана с решения на ФС (Протокол № 5/19.04.2010 г.) и решение за утвърждаване на АС (Протокол № 5/17.05.2010 г.) Стратегия за развитие на Философски факултет неговата мисия като конкретизация на хуманитарната мисия и традиции на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ е:

- подбор, образование и възпитание на кадри в областите на философията и социалните науки със съвременна висока теоретична и методологическа подготовка, годни за преподавателска, научна, практическа и обществена дейност, отговаряща на световните културни традиции, системата на европейските ценности и нуждите на нашата страна от подготвени специалисти с хуманитарно-светогледен профил на образование, критично мислене и активно гражданско поведение в отговор на предизвикателствата на променящия се свят;
- осигуряване на национално признати и международно разпознаваеми постижения в научно-изследователската дейност в сферите на философията и социалните науки;
- изграждане на система за иновативно и гъвкаво обучение с най-високо качество и академична среда за ефективна подготовка на обществено ангажирани, високо квалифицирани специалисти в отговор на националните, регионалните и местните интереси, способни да разпространяват и прилагат знания в полза на всички обществени слоеве¹.
- Водещите принципи при реализацията на тази мисия, приоритетните ориентири, цели и задачи в образователната, на-

¹ Д. Тасевска, Отчетен доклад на Философски факултет, мандат 2011-2015 г. ВТУ, 2015 г.

учно-изследователската, международната дейност, управлението на качеството и кадровото развитие са фиксирани и разгърнати в повече детайли в Стратегията за развитие на Философски факултет. Тя е публично оповестена на университетската интернет-страница. Студентите първокурсници се запознават със Стратегията още при откриването на учебната година. Стратегията за развитие на Философски факултет е базирана на Стратегия за развитие на философията на 171 та сесия на световната организация ЮНЕСКО, от 2005 г.

- На тази основа академичният състав на философски факултет вече 20 години изгражда образователната си политика и ориентира подготовката на млади специалисти по философия, политически науки и психология, притежаващи съвременни знания и умения да отговорят на предизвикателствата на развитието на нашата страна в глобалната епоха и с възможности за реализация във всички сфери на социалния живот, но преди всичко в областта на:
  - *образованието и науката;*
  - *управлението и политиката,*
  - *психологическата помощ и консултиране.*

През 20-те години на своето съществуване Философски факултет се е утвърдил като авторитетен образователен и научно-изследователски център в регионален, национален и международен план. Известно е, че за утвърждаването на академичното образование в историята на всяка нация значение има *човешкият фактор*, който е припознал университетската среда за свое професионално поприще.

Анализирано в исторически аспект развитието на Философски факултет на великотърновския университет е аналог за реализирането на световната академична традиция, тъй като дейността на преподавателите от Философски факултет е модел, гарантиращ *жизнеността на познанието* като една от общочовешките ценности.

Понятиен думата университет произлиза от латинския израз „Universitas magistrorum et scholarium“, което означава „общност от учители и учени.“²

Днес честваме 20-годишен юбилей на Философски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ и освен да споделяме тържеството в душите си от научно-изследователската и преподавателската си активност, то напълно очаквано е да обърнем своето професионално „Аз“ и към анализ на въпросите:

1. *Кои са непреходните ценности в преподаването на академично знание?*
2. *В каква степен академичната продуктивност на преподавателите от Философски факултет е релевантна на потребностите на студентската аудитория?*

² Уикипедия, Енциклопедия Британика, (11th ed.). 1911.

Ознаменуването на 20-годишната история на Философски факултет е основателен повод за *аналитичен аксиологичен фокус към традициите и иновациите в преподаването на академично знание във факултета*. Отправно се приема тезата, че *преподаването на академично знание е обвързано с основните академични ценности на великотърновския университет като образователна институция*. Сред тях предимствено се възприемат:

- достоверност в преподаването и изследователската дейност;
- свобода в усвояването на науката и в развитието на научните изследвания, зачитане на личната неприкосновеност в творчеството и преподавателската изява;
- хуманизъм и справедливост в анализите и оценките;
- равен достъп до информацията и научните постижения;
- отвореност за нови идеи.
- Очертаването на изследователската рамка чрез формулираната по-горе хипотеза служи не само за изясняване на аналитичния дискурс на настоящата статия, но и предоставя възможности за актуализиране на исторически наложилата си преподавателска и научноизследователска доктринална ориентация на академичния състав на Философски факултет:
  - като „духовна територия“ за междупоколенческа приемственост на знанието;
  - като антропологична диспозиция за всеки човек/индивид/личност;
  - и най-накрая като общностен маркер за образоваността на всяка нация.
- Днес е твърде трудно и дори парадоксално на образователната институция Университет да се проектира перспективата „крепост на духовността“, защото сякаш никога по-категорично не се е провокирал на индивидуално и на общностно ниво *усета за бездуховност*.
- Именно поради тази острота на конфликта *между стремежа за отстояване на академичната традиция и заплахата за унищожаване на възторга от университетското знание* у всеки представител от хабилитирания и нехабилитирания състав на Философски Факултет на великотърновския университет е задействан *пусков механизъм* да бъде достойно реализирана мисията на *преподавател и учен*. Този акт на професионална мотивация включва готовност за:
  - задълбочено, качествено и свободно преподаване;
  - заинтересовано и целенасочено подобряване на уменията за интерпретиране на академичното знание;
  - системна и пълноценна изследователска дейност;
  - отговорно участие в различните дейности на философския факултет.

Такова *позициониране на преподавателите* на Философски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ разкрива модела за реализиране на идеята за *вътре-факултетски интегритет* на академичния състав на всички равнища: *преподаватели, изследователи, студенти, докторанти, служители и персонал* и се изразява в две перспективи:

- на професионална компетентност;
- на етично поведение.

В контекста на разглежданата тук предметна област на анализ е съществено да се дефинират *основните цели* на преподавателската и научноизследователска активност на хабилитирания и нехабилитирания състав на философски факултет.

Първата от тях е несъмнено е насочена към формиране у академичния състав на мотивация за *интелектуална независимост*. Целеполагането в тази насока означава всеки преподавател от философския факултет да *ориентира* научната и преподавателската си активност в *критичен прочит* на академичното знание и да разгърне, съобразно съвременната ситуация, проблемите на социалната, политическата и икономическата система. По този начин преподаването на академично знание се базира на персоналната *критична позиция* на преподавателя-учен, *разбирана като ангажимент в посока на провеждане на точни анализи и формулиране на оценки на обективната действителност*, в зависимост от съответното за Философски факултет на великотърновския университет професионално направление.

Отвореността към нови идеи е втората по значимост цел на съвременната университетска среда, в рамките на Философски факултет на великотърновския университет. Тя се провокира от убедеността на преподавателския състав, че *творческото начало* е един от ключовите добродетели в университетското преподаване и научни изследвания. Оттук се отстоява и академичната позиция, че *отговорното и критично приемане на новите идеи във философското, политологичното и психологичното преподаване на академично знание е предпоставка за по-високо качество и генерира на нови хипотези в провежданите във Философски факултет научни изследвания*.

Разгръщането на анализа за съхраняването и отстояването на академичната традиция в 20-годишната история на Философски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ изисква и коментирането на *толерантността* като оценъчно-поведенчески маркер на преподавателя.

Базираните на толерантност академични взаимоотношения гарантират *критичното приемане на многообразието*, като аналог на мултикултурализма и глобализирането на университета като образователна институция. Обратна на тази тенденция е *безразличието и отсъствието на ясна позиция към поликултурността*. Безразличието към мултикултурното разнообразие в академичната среда на Философски факултет е всъщност *фактическа непроява на толерантност* и е един от най-мощните инструменти за пренебрегване и унищожаване на универсалиите в света.

Академичната лоялност се изразява в общия ангажимент за поддържане и издигане на имиджа на Философски факултет и разпространяване на неговите ценности, постигнати чрез обучението, научните изследвания и творческите изъятия на нашите студенти и докторанти и преподаватели.

Отношението към материалните и нематериалните ресурси е също важен аспект в академичното общуване, като изрично с преподавателите и служителите на Философски факултет е договорено, че факултетските ресурси не се използват за лично облагодетелстване.

Отговорното отношение към всеобхватна академична дейност хабилитирания и нехабилитирания състав на Философски факултет доказва не само чрез пълноценното и редовното изпълнение на научноизследователските и учебните си задължения, но и като се включва в прояви, развиващи световната научна теория и практика и в случаите когато резултатите от участие не са пряко свързани с кариерното израстване и трудовото възнаграждение.

Както през вековете така и днес целта на академичното обучение е да разпространява и развива съвременни знания, да формира самостоятелно, творческо, критично и отговорно мислене.

Обучението е основна дейност във Философски факултет на великотърновския университет и включва две страни – преподаватели и студенти, за които е допустимо взаимно да зачитат своите интереси и цели. Служителите и персоналът на факултета изцяло подчиняват дейността си на целите на съвременното и качествено обучение и подпомагат и двата субекта в образователния процес. Преподавателите и студентите са неделима общност.

20-годишният юбилей на Философски факултет събужда рефлексия върху принципите на академичното обучение и идентифицира проблемът за актуалността на *академичната аксиология* или дали ценностите са ръководното начало в преподаването на академично знание. Така първостепенно значение придобиват два взаимосвързани въпроса:

1. *Доколко преподавателите от Философски факултет се ангажират чрез своята дейност да осигуряват на студентите оптимална духовна среда за обучение.*
2. *Допринасят ли студентите за качественото протичане и непрекъснато усъвършенстване на учебния процес, посредством съзнателно и отговорно отношение към своите задължения в обучението.*

В едно по-широко поле на анализ идентифицираният аксиологичен проблем има за цел да изясни исторически обособилите се концептуални основи в преподаването на академично знание във Философски факултет на великотърновския университет.

В по-тесен смисъл обаче, проблемът визира необходимостта от разработване на обективни критерии при доказването на хипотезата, че академичното обучение във Философски факултет отговоря на претенциите за качество и на принципите на академичната традиция.

И тъй като академичната свобода е *основно право на преподавателите, изследователите, студентите и докторантите*, то предлаганият анализ се фокусира върху параметрите на упражняване на академична свобода във Философски факултет, а именно: *лекционна дейност, лични и колективни научни изследвания, технология и методи на преподаване*. Основани ли са те върху съвременни научни открития и убедителни доказателства? Съществен тук е и въпросът: Какво е за студентите академичната свобода?

Аксиологичното предписание насочва към обстоятелството, че студентите на Философски факултет днес потребностно се стремят към *академична автономия*, в която да развият академичните си компетенции, чрез отговорно обучение и лична инициатива, както и чрез обществено отговорно поведение в съответствие с общоприетите стандарти.

От друга страна, гарантирането на академичната свобода за всички субекти на Философски факултет изисква признанието, че за човешкият индивид е сложно едновременно да бъде субект и обект на собственото си познание и следователно вникването в академичния маниер на всички участници в процеса на академичното обучение търси доказателства за когнитивните стилове на възприемане и поведенческите форми на реагиране при добросъвестното поемане и изпълняване на своите отговорности и задължения.

Фундаменталните академични ценности, на които се базира аудиторната и научноизследователската активност на преподавателите от Философски факултет на великотърновския университет са *истината, свободата, хуманизмът, справедливостта и доверието*.

Научната истина е ценност, която в своята 20-годишна история Философски факултет поставя като основна цел на своята дейност.

Свободата е инструментална ценност и служи за постигане на истината. Тя се конкретизира като *академична свобода* и включва:

- свобода в усвояването на науката и в развитието на научните изследвания;
- зачитане на личната неприкосновеност в творческите изяви; независимост на преподавателските, докторантските и студентските изследвания, изяви, анализи и оценки.

Хуманизмът е универсална ценност, свързана с опазването на човечеството и съхраняване на човешкото, чрез уважение към всеки, участващ в процеса на академично обучение.

Справедливостта се възприема като основен критерий за балансиране на разпределителните и коригиращите отношения в Университета и като равен достъп до информацията и научните постижения.

Доверието е предпоставка за осъществяване на изследвания и постигането на надеждни резултати в науката, както и за тяхното усвояване и разпространяване.

Зачитането на изброените като основни академични ценности и придържането към посочените норми обективира спазването на утвърдените във факултета специфични на етично поведение в науката и възприемането на отговорно поведение в академичното общуване и се налага като модел за „добра академична практика“.

Научноизследователската дейност във Философски факултет на великотърновския университет се основава върху *свободата на информацията, академичната и личната свобода, личната неприкосновеност и независимост в творческата дейност, както и върху поднасянето на коректни и достоверни резултати от изследванията.*

Научните публикации са важен завършек на научните изследвания и всепризнат начин за легитимиране на постигнатите резултати пред научната общност в локален и световен мащаб. Научните публикации осигуряват споделяне и публичност на изследванията, след което техните резултати могат да се ползват от всички хора. Изследователите, които публикуват научните си резултати, носят пълна отговорност за тяхната достоверност и оригиналност. Важно е да се уважават авторските права и да се спазват изискванията и отговорностите при съавторство, като се зачитат не само старшинството и званията, но и заслугите на съответните автори. Посочването на заслугите (чужди и собствени) и отдаването на признание са важен елемент от съвременния научноизследователския процес. Тезата е, че придържането на академичния състав на Философски факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ към трите основни начина за отдаване на признание в науката:

1. изготвяне на добросъвестен списък на използваните автори;
2. надеждно цитиране по установения ред,
3. изказване на благодарност към други автори за тяхната помощ, идеи или други приноси, в значителна степен предопределя и научната приемственост, в контекста на публикационната дейност.

В своята 20-годишна история академичната общност на Философски факултет е осъзнала необходимостта от усъвършенстване на методологията на преподаване на академичното знание. *Иновативните модели на преподаване на академично знание във Философски факултет 20-години по-късно, съдържателно включват:*

- *обвързаност на образователния процес с потребностите на бизнеса и пазара на труда;*
- *“нови умения за нови работни места”;*
- *трансдисциплинарност в програмите за обучение;*
- *единство на изследвания и обучение - изпробване на идеите от научно-изследователската дейност в “живи лаборатории” и откриване на бъдещето чрез действие, а не само чрез анализ;*
- *взаимосвързан модел на ангажираност – преподавателските, обучителните и научно-изследователските дейности се засилват чрез взаимоотношения на сътрудничество и обмен на знания;*
- *образователната дейност се свързва с изследователската и проектна дейност, като стремежът е да се създават международни екипи за дефиниране на интердисциплинарни изследователски проблеми и обучаване на студентите за решаване на конкретни изследователски задачи.*

Днес преподаватели, студенти и служители прекрчавме прага на третото десетилетие от историята на Философски факултет на великотърновски университет и си пожелаваме с тройна сила да съхраняваме академичната традиция, но и с нов устрем да полагаме воля и креативност за подобряване резултатите от академичната си дейност.

TEMAT

NAUKA, INTELIGENCIJA I ALTERNATIVA

(O značaju problematizacije pitanja odnosa nauke, inteligencije i alternativnih pokreta)

Rezime: Autor u radu razmatra odnos nauke/univerziteta, inteligencije i levice u borbi za alternativni projekat održivog razvoja savremenog društva. U fokusu njegove analize simultano se prate tendencije u društvenim naukama, u ontologiji savremenog društva, i među društvenim grupama, a posebno u okviru tzv. snaga levog pokreta.

U analizi se posebno istražuje uticaj tranzicije na izmenu socijalne structure u postsocijalističkim društvima i ambivalentno socijalno ponašanje inteligencije; na defanzivnu poziciju levice i njenu integraciju u kapitalistički system; na oseku kritičke uloge intelektualaca u kreiranju alternativnih projekata razvoja i upravljanja.

Autor nasuprot tezi o bezalternativnosti kapitalizma čini pledoaje za obnovom kritičke misije intelektualaca i autentičnog levog pokreta – kao pokreta socijalističke alternative i ostvarivanja održivog/humanog razvoja čovečanstva.

Ključne reči: nauka, univerzitet, inteligencija, leвица, alternativa.

UVODNA RAZMATRANJA

Savremeni svet nalazi se na raskršću i pred velikim izazovima. Snažan tehnološki dinamizam u drugoj polovini XX veka i asimetrični neoliberalni model globalizacije u zemljama svetskog centra kao svoju posledicu i antipod imaju rekolonizaciju i periferizaciju ostatka lupmenplanete. Tehnološku umreženost svetskog društva, nažalost, uporedo ne prati socijalna homogenizacija i rast solidarnosti, već klasna i regionalna podeljenost. Implzija socijalizma na Istoku i destrukcija socijalne države u Evropi omogućili su, najpre, uspon, a onda i krizu neoliberalnog “kapitalizma katastrofe” (N. Klajn). Ovakav društveni obrt u globalnom svetskom sistemu, nažalost, nisu predvidele društvene nauke. Piter Berger, koji je početkom 70-tih XX veka, sa oduševljenjem pisao o saznajnoj misiji sociologije, kao usponu nauke kritičkog uma, proizišle iz duha moderne/prosvetiteljstva i građanske revolucije početkom 90-tih napisao je tekst “O opozivu/povlačenju poziva sociologije”, kao nauci izneverenih očekivanja. Jer, “sociologija nije toliko oblast koliko perspektiva, i ukoliko ta perspektiva ne uspe, ništa ne ostaje” (Berger, 2006: 201).

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

Iako savremnoj nauci dugujemo zahvalnost za krupne promene koje su se zbile u XX veku, ipak se može reći da se krajem XX i početku XXI stoleća ona našla u temeljnoj krizi i na raskršću. Posebno kada se radi o društvenim naukama, došlo je do sloma starih klasičnih paradigmi, a da nova još nije iznedrena. Suočeni smo sa posmodernom “crnom rupom“ i u teoriji. Otuda nagli i masovni beg naučnika u nove forme relativizma, skepticizma i solipsizma, tačnije u nove oblike idealizma u savremenoj nauci i filozofiji.

Na delu je zahtev za metateorijskim preispitivanjem svih oblika teorijskog nasleđa i konstruisanjem novih paradigmi, tj. “teorijskih svrdla” za celovito i umno promišljanje problema savremenog sveta. Taj zadatak je tek otvoren pred akademskom zajednicom naučnika i on je pred nama kao nešto zadato.

Kriza nauke u našoj savremenosti indikator je krize sveta društvene stvarnosti. Savremeni svet je ne samo na početku novog milenijuma, već i na raskršću civilizacijskog razvoja. On se nalazi u dubokoj, epohalnoj meni, ili kako bi francuski istraživač Gi Sorman rekao u procesu “*velike tranzicije*” (Sorman, 2007).

Bez obzira na ideološke mistifikacije i dubioznosti pojma tranzicije u kolokvijalnoj upotrebi, treba istaći da je savremeni svet zahvaćen procesom velikih promena. Naime, ovim procesom, u različitim oblicima njegovog ispoljavanja, zahvaćena su kako bivša socijalistička tako i kapitalistička društva, razvijeni i nerazvijeni delovi savremenog svetskog društva. Najrazvijenije zemlje, tzv. svetskog centra, izlaze iz jednog razvojnog ciklusa (klasičnog industrijalizma) i kraću se ka postindustrijskoj civilizaciji, dok su postsocijalistička društva zahvaćena procesima liberalizacije, obnove kapitalističkog načina proizvodnje i prelaska iz autoritarnih jednopartijskih rezima u pluralističke sisteme upravljanja promenama. Jednom reći, svet je zahvaćen snažnim talasima promena. Ishod tog kretanja i po smeru i po mogućim posledicama krajnje je neizvestan. Za sada je izvesna samo neizvesnost. Moglo bi se reći: krenulli smo na put morem bez obala, i bez jasno definisanog cilja. Budućnost koja je počela, krajnje je neizvesna. O njoj futuristi i pisci socijalnih i tehničkih, pozitivnih i negativnih utopija i antiutopija, već manje pišu euforično, a sve više sa dozom skepse. Optimistički zanos o “trećem talasu” (Tofler, 1983) iz sedamdesetih godina kao da slabi i kao da se susrećemo sa fenomenom “posustajanja budućnosti” (Rifkin, 1986). Suočeni smo, s jedne strane, sa slomom stare klasične socijalne paradigme, a s druge, sa agresivnom pojavom neoliberalne teorije o “kraju istorije” i posmodernističkom apokaliptičnom vizijom o čovekovoj otuđenosti i nemoći u savremeom društvu. U tom kontekstu i savremena inteligencija doživljava svoj brodolom, ponašajući se često poput Rembovog “pijanog broda”. Naime, izgubivši čvrstu idejnu orijentaciju, lešinarski baulja od jedne do druge teorijske pozicije, trpajući u svoj intelektualni džak od svega pomalo, spajajući nespojivo, praveci od njega “gemišt” od koga “boli glava”! Od te vrste “intelektualnog napora”, u krajnjoj liniji, malo je ozbiljne vajde za opštu stvar teorije i prakse i socijalne akcije. Ova vrsta intelektualaca kao da se ozbiljno “razbolela na smrt” i da sem širenja bolesti defetizma, nije sposobna za ozbiljan rad na problematizaciji ključnih pitanja teorije i prakse naše savremenosti, niti je spremna na nove žrtve u socijalnoj akciji aktera društvenih promena našeg vremena.

No, kriza je i vreme plodnosti. Svojim neizvesnostima; ona je izazov i šansa za kreativce i inovatore, za one koji su spremni za bespristrasno istraživanje, za nova suočavanja i traganje za istinom, za one, koji su hrabri, umno vidoviti, i spremni za iskorak iz postojećih paradigmatičkih okvira savremene nauke i filozofije. Za one, koji istražuju nevidljivu logiku novih mena vremena, koji oslušuju unutrašnje zapovesti nužnog, dolazećeg, još ne rođenog sveta, sveta mogućnosti koje zriju, i koji su spremni da mu svojim intelaktualnim snagama budu živi mostobran da ga iznedre i objave svetu. Njihova je uloga u svetu nauke pionirska, vizionarska. Oni deluju u skladu sa pesnikovim vjuruju "Budućnost je tu, samo je treba prepoznati i izdvojiti" (B. Miljković). Upravo nauci i naučnicima pripada uloga, da svojim istraživanjima, uvide to prepoznavanje dolazeće budućnosti da dešifruju njene kodove, da oslušnu njene sirenske poruke i da ih učine dostupnim običnim smrtnicima na javno korišćenje i upotrebu. Taj zadatak treba da ostvare savremena nauka i filozofija. Sve je ostalo deo pedagoške i didaktičke operacionalizacije, deo tehnologije obrazovanja i modernog društvenog inženjeringa, tj. institucionalizovanih procesa savremene edukacije i socijalizacije. No, za masovno javno korišćenje novih znanja i demokratske društvene promene, pored novih profesionalnih struktura u podeli rada neophodno je razviti i širok masovni socijalni pokret modernizacije i reforme. Neophodno je, za razliku od tradicionalnih često privilegovanih aktera, formiranje novih pluralističkih socijalnih, političkih i kulturnih aktera demokratskih društvenih promena.

Upravo ovde činimo napor na problematizaciji pitanja odnosa nauke, inteligencije i tzv. levog alternativnog pokreta u savremenosti. Zelimoz razmotriti kakva je uloga nauke za društveni razvoj, koje su promene nastale u položaju i ulozi inteligencije i levice u postsocijalističkim društvima, od kakvog su značaja nauka i teorija za socijalnu akciju levice. Releatnost ovih razmatranja povezana je i sa ambivalentnim odnosom vladajuće levice prema nauci: od deklarativnog, instumentalno-pragmatičnog do nihilističkog. *Prozelitskoj pseudolevici* kao da nisu potrebni nikakva teorija i nauka. Kao epigon kapital odnosa ona sve više klizi ka neoliberalnoj ideologiji i socijaldemokratskom modelu upravljanja promenama, zadovoljavajući se da u nastupajućem kapitalizmu igra ulogu političkog advokata nastajuće neoburžoazije. Zamagljivanjem stvarnog karaktera reprodukcije društvenih odnosa i izbegavanjem da odgovori na pitanje šta je sa viškom rada i eksploatacijom sveta rada, ona kupuje vreme da se učvrsti kao nova ekonomska i politička klasa. Radi toga njoj nije potrebna nauka kao društvena kritika, već ideološki aparati marketinga u funkciji apologije, učvršćenja i održavanja *status quo*-a. Za razliku od nje, *autentičnoj levici* nauka je životni sok. Ona, svojim rezultatima u istraživanju istine, može pomoći da leвица revitalizuje sopstvene snage i obnovi njenu progresivnu emancipatorsku istorijsku ulogu. Ona može pomoći da se razvije (izgradi) nova strategija nade, te da se posle istorijskih turbolencija (implozije jednog modela-realsocijalizma) ostvari nov susret radničkog i novih društvenih pokreta – u borbi za demokratski preobražaj savremenog sveta za pobedu antikapitalističke alternative društvenog razvoja u svetu.

NAUKA U PROCESU GLOBALNIH DRUŠTVENIH PROMENA U SVETU

Savremano doba je doba “velikih, neobičnih promena” (Naisbitt, 1985), koje su na izmaku XX i početkom XXI veka vezane za snage tzv. “trećeg talasa” (A. Tofler), tj. nosioce naučno-tehničke revolucije, koja već danas nije kao juče. Promene su tako radikalne da se s pravom govori, dakle, o nastanku nove civilizacije, o nastanku postindustrijskog društva. Radikalnost tih promena ispoljava se ne samo u načinu proizvodnje već i u široj socijalnoj organizaciji društva, u različitim njegovim segmentima (od preduzeća, preko porodice, do politike i kulture).

U osnovi globalnih društvenih promena tj, savremenih svetskih megatrendova leže tekovine moderne nauke. *Džon Nizbet* u svojoj studiji *Megatrendovi* (1982) ukazuje na ulogu deset velikih svetskih trendova koji, poput “strele vremena” oblikuju opšti smer društvenih promena, menjaju naš život, opredeljuju strukturu i dinamiku savremenog društva i krče put od zatvorenog masovnog, kolektivističkog, klasnog društva – ka modernom, otvorenom, pluralističkom, participativnom, demokratskom društvu slobodne individualnosti. To su svetsko-istorijske tendencije kretanja, tj. prelasci: 1) od industrijskog ka informatičkom društvu; 2) od klasične ka visokoj tehnologiji; 3) od nacionalnih privreda ka svetskoj privredi; 4) od kratkoročnih ka dugoročnim ciljevima; 5) od centralizacije ka decentralizaciji; 6) od oblika institucionalne pomoći ka samopomoći; 7) od reprezentativne ka participativnoj demokratiji; 8) od principa hijerarhije ka “mreži” odlučivanja; 9) od Severa ka Jugu; 10) od alternativnih (ili-ili) ka multiopcijama (višestrukost mogućnosti izbora). U novoj studiji *Megatrendova 2000*, Nizbet dalje eksplicira mogući smer delovanja megatrendova, uz izvesnu dozu skepticizma i fleksibilnosti u interpretaciji njihove uloge u društvenim promenama.

U našoj savremenosti nauka je postala moćna poluga rekonstrukcije sveta. Ona je integralni deo modernih proizvodnih snaga i ključni razvojni resurs ukupnog civilizacijskog razvoja savremenog društva. Moderna podela rada ne začinje se na poljima niti u klasičnim fabrikama i industrijskim pogonima, njen pravi generator su naučne laboratorije. Svet je to shvatio i zato izgrađuje radikalno drugačiji odnos prema nauci i njenim potencijalima. U visoko razvijenim industrijskim zemljama na nauku se više ne gleda niti kao na potrošnju, niti kao spoljniji ukras, tj. oblik statusne, pokazne potrošnje, već kao na inherentni i najbitniji deo načina proizvodnje i života savremenog društva.

O tome kakav je značaj *revolucije u nauci* za savremeni svet govore brojna istraživanja sociologa i futurologa, kako na zapadu tako i na istoku, u kojima se ukazuje na rezultate, to jest, napredak koji je u svom razvoju dostiglo savremeno društvo pod uticajem naučnih revolucija. Naučna revolucija u našoj savremenosti bitno je izmenila naučnu mapu sveta ali i skratila vremenski interval između naučnog otkrića i njegove tehnološke operacionalizacije, to jest, masovne primene u proizvodnji. Tako, na primer, ako je taj vremenski interval (između naučnog otkrića i njegove tehnološke primene) početkom XX veka u proseku iznosio 30 godina a

između dva rata 16 godina, taj prosek posle drugog svetskog rata iznosi 9 godina, a danas 3 godine.

Ovakve radikalne promene u odnosima nauke i tehnologije, to jest, tehnološke primene novog znanja, imaju ogromne implikacije kako na organizaciju savremene proizvodnje, tako i na organizaciju sistema obrazovanja, nauke i univerziteta. Svi ti procesi najdirektnije ukazuju na činjenicu brzog zastarevanja znanja i neophodnost permanentnog, dodatnog, inovativnog obrazovanja ne samo studenata već i nastavnika, kao i proizvođača, nosioca razvoja savremene proizvodnje.

Rezultatima svojih istraživanja, sociolozi obrazovanja i drugi analitičari pokazuju da je savremeni univerzitet u svetu zahvaćen procesima: 1. inovacije, 2. internacionalizacije, 3. integracije, 4. informatizacije i 5. individualizacije.

Pod uticajem naučnih revolucija, koje su se u drugoj polovini XX veka dinamičnije ostvarivale, porušene su brojne vladajuće paradigme u različitim oblastima naučnog saznanja i formirane nove. Ostvaren je ogroman naučni progres (više od 90% stvorenog znanja nastalo je u poslednjih 30 godina, a 90% svih naučnika u celokupnoj ljudskoj istoriji naši su savremenici). Svi ovi procesi uticali su na brzo zastarevanje znanja, nastavnih i naučnih sadržaja i na potrebu inovacijskih procesa u obrazovanju, kako na univerzitetu, tako i diplomiranih stručnjaka u privredi i društvenim delatnostima. Otuda jedan od značajnih procesa kojima je zahvaćen savremeni univerzitet upravo leži u permanentnom obrazovanju i inovaciji znanja svih njegovih struktura – od nastavnika i saradnika, do studenata i diplomiranih stručnjaka.

Savremeni univerzitet treba izgrađivati kao multifunkcionalnu instituciju, koja ima četiri kapitalne/ključne misije: 1) *nastavno-obrazovnu*; 2) *naučno-istraživačku*; 3) *inovaciono-razvojnu* (za definisanje razvojnih strategija i transfer novih tehnologija i inovacija); 4) *pedagoško-kulturološku/socijalizatorsku* (a) *vaspitanu* – za život u društvu, jer ljudi nisu jednodimenzionalne ličnosti/specožderi; b) *za ekološko vaspitanje* (za održivi razvoj i planetarnu bioetiku); v) *za kulturu mira i globalnu solidarnost čovečanstva*).

Sve ove funkcije treba ravnomerno razvijati, a očekivati je da će one svojom sinergijom otvoriti put izgradnji, ne samo novih kompetentnih profesionalaca već i zdravih ličnosti u borbi za održivi razvoj čovečanstva, za društvo znanja, otvorenog, humanog, solidarnog i odgovornog društva, za globalizaciju solidarnosti i kulturu mira u svetu.

Samo se takav univerzitet može razviti u snažnu naučno inovativnu i razvojnu instituciju, koja će svojim stvaralaštvom ostvarivati i kritičku, humanističko-emancipatorsku ulogu u savremenom društvu. U ovom kontekstu posebno treba apostrofirati ulogu društvenih i humanističkih nauka u društvenom razvoju: u modeliranju i kritičkoj valorizaciji dometa javnih politika i kreiranju alternativnih projekata razvoja, racionalnog i demokratiskog upravljanja kapitalnim nacionalnim resursima.

U toku je proces tranzicije savremenog univerziteta. *Metamorfoza njegovih funkcija i identiteta, kao institucije i akademske zajednice* (homo academicusa u pokretu i dinamičnom razvoju savremenog društva), za-

služuje da bude naučno istraživana kako bi se razumela suština njegovih promena (institucionalnih, programskih/kadrovskih i suštinski socijalno-kulturnih) i kako bi Univerzitet izrastao u kapitalnu nacionalnu instituciju, u motor savremenog i budućeg razvoja društva i emancipacije čoveka.

Univerzitet ima posebnu odgovornost u kadrovskoj obnovi, kadrovskoj reprodukciji društva. Da bi univerzitet mogao doprineti kadrovskoj obnovi društva, on mora najpre da izvrši radnu diferencijaciju u svojim redovima, putem stvaralačke kompetencije i reafirmacijom kriterija visokog profesionalizma i etike naučnog poziva.

UNIVERZITET – INTEGRALNI I NAJSENZIBILNIJI DEO DRUŠTVA

Univerzitet je integralni deo društva, ali je i najsenzibilniji deo društva. Zato on treba da ima kritičku distancu prema sebi i okruženju, prema postojećem društvu. Previše integrisan u postojeće stanje makro i mikro društvenih odnosa univerzitet i sam postaje konzervativan. Ukupnom svojom pozicijom i ulogom, univerzitet mora znanjem i progresivnošću svojih ideja biti makar korak ispred društvenog okruženja. Jedino tada može da povlači društvo napred, da sopstvenom kreativnošću otvara duhovne horizonte, razvija revolucionarnu teoriju, stvara vizije i podstiče nadu. U suprotnom, univerzitet postaje produžena ruka socijalnih sila konzervacije i gubi svoj naučni i politički identitet i dignitet.

U savremenom društvu univerzitet treba da bude najkonkurentnija i najselektivnija institucija. Zdrava konkurencija i kvalitetna selekcija, a ne intelektualna uravnilovka su njegova pravila ponašanja. Zato treba izgrađivati praksu stimulisanja najboljih, vrednih i sposobnih koji bi bili nosioci razvoja univerziteta. U našem društvu u dužem period težilo se samo prosečnom, pa i prosečnom univerzitetu što je pogubno za razvoj društva. Duhovna uravnilovka je tragedija za jedan narod. Mnogo toga je u nas svojevremeno iz političke sfere mehanički uneto u odnose na Univerzitet, pa i kadrovska politika, izbori i unapređenja univerzitetskih nastavnika i saradnika.

Uz sve zastoje sa kojima smo suočeni u poslednje dve decenije, najzad je počela da sazreva svest na našim univerzitetima da se sa starim znanjima ne možemo više niti “uklapati” u svet, a svakako ga ne možemo menjati i stvarati novi. A ko ne stvara, osuđen je na zavisnost i zaostajanje u razvoju. Stoga je modernizacija univerziteta i njihovo osposobljavanje za proizvodnju novog znanja pitanje “biti il ne biti” univerziteta danas.

Nalog je vremena, da se ne bi zaostajalo da se blagovremeno mora potrčati i držati tempo prema odabranom cilju. Ili kako to L. Caroll veli “trčati najbrže što se može da bi se ostalo na istom mestu”, tj. da se ne bi zaostajalo. Nažalost, mi smo se tako dugo komotno ponašali, da nas danas može samo pravi “galop” izvući.

Da bi postao snažan generator privrednog i društvenog razvoja, univerzitet mora u svakom pogledu da obezbedi nove domete u svojoj organizaciji, u kvalitetu i efikasnosti studiranja, u nastavnom i naučnoisti-

raživačkom radu i kulturi. U suprotnom, univerzitet će i sam postati sila konzervacije, zarobljavanja uma i socijalne regresije. Takav univerzitet ne zaslužuje častno mesto u društvenoj zajednici. Naše su nade da će univerzitet savladati problem i protivrečja koje nosi i sebi i da će rezultatima svoga rada i stvaralaštva postati ključna poluga privrednog i društvenog razvoja savremenog društva. Da bi u tome uspeo, principe pozitivne i oštre selekcije mora primeniti na samog sebe i kroz nove domete u naučnom stvaralaštvu i stručnom obrazovanju mora se potvrditi kao visoko kompetentan i profesionalno odgovoran činilac za kadrovsku promociju. Samo na taj način on će pomoći profesionalnoj i kadrovskoj obnovi društva, koja je pretpostavka daljeg društvenog napretka.

Savremeni univerzitet, kako celokupnom svojom unutrašnjom organizacijom, društvenom pozicijom i ulogom, tako i, pre svega, vrhunskim dometima svog stvaralaštva, treba da postane ključni razvojni resurs savremenog društva. Svojim neimarstvom on treba da obrazuje ne samo nove revolucionare rada već i protagoniste kritičke misli i borce za demokratiju i slobodu u savremenom društvu. Stoga, nasuprot vladajućoj apologetici i pozitivizmu, savremeni univerzitet mora biti u funkciji očuvanja “budnog oka uma” stalno podstičući intelektualnu odiseju bez koje nema stvaranja “moći iz sebe”, bez koje nema istinskog napretka i slobode.

Učinili se osvrtno na razvoj savremenog univerziteta u svetu, zapaziće se da se on nalazi u procesu transformacije u programskom i organizacionom smislu. Naučno-tehnološka revolucija svojim implikacijama utiče na promene njegove strukture, organizacije rada, na novo profiliranje njegovih funkcija: naučno-istraživačke, nastavno-obrazovne i kulturološke. Zapažena je tendencija od državnih ka privatnim univerzitetima, od centralizovanih ka decentralizovanim organizacijama rada odlučivanja, ali sa snažnom informatičkom povezanošću i korišćenjem modernih metoda i tehnologija obrazovanja. Savremeni univerzitet ima visoku autonomiju u osnovnoj delatnosti – nastave i nauke, poziva i struka, ali i odgovornu komunikaciju sa okruženjem (privredom, tržištem i državom). Na njemu su sve izraženiji procesi multidisciplinarnе saradnje između različitih nauka. Savremeni univerzitet, takođe, je zahvaćen procesom globalizacije, tj. internacionalizacije znanja. Sistemom modernih informacionih tehnologija, a posebno internetskom mrežom, omogućeno je blagovremeno upoznavanje sa naučnim inovacijama, njihovo umnožavanje i masovno korišćenje od strane mlade generacije. To, pored naučne i obrazovne funkcije, ima i kulturološku, jer omogućuje multikulturnu komunikaciju i razvija planetarnu svest mladih kao integralnog dela savremenog čovečanstva.

Uporedo sa ovim naučno-tehnološkim promenama u radu savremenog univerziteta, treba istaći da teče proces preispitivanja klasičnih paradigmi i formulisanje novih, kao i otvaranje i restrukturiranje nauka, tj. jačanje procesa saradnje i integracije prirodnih, društvenih i humanističkih nauka.

ZA NOVE PARADIGME U DRUŠTVENIM NAUKAMA

Iako su XIX vek i prva polovina XX stoleća, kada su u pitanju društvene nauke, bili u znaku klasične paradigme, koja je svoje utemeljenje imala u pozitivizmu, strukturalizmu, funkcionalizmu i ortodoksnom marksizmu, u vrednostima i ciljevima moderne i njenog mita o oslobođenju, istini i progresu, u našoj savremenosti došlo je do sloma te paradigme. Naime, sve se više napuštaju shvatanja o linearnom progresu, istorijskom determinizmu, gvođenim zakonima istorijskog kretanja, o društvu kao zatvorenom sistemu i privilegovanim akterima istorijskih promena.

Savremena istorija je svojom praksom dovela u sumnju ove vrednosti klasične sociološke paradigme. Naime, pokazalo se da istorijsko kretanje nije isključivo linearno, da ne postoji privilegovani makro subjekt društvenih promena, niti u društvu deluju gvođene zakonitosti. *Nova sociološka paradigma* kao izraz posmoderne sinteze različitih teorijskih diskursa i metodoloških pravaca zasniva se na novim pretpostavkama, kao što su: otvorenost istorije i društva, prožimanje procesa kontinuiteta i diskontinuiteta, pojava novih faktora društvene dinamike i pluralizma aktera društvenih promena. U tom smislu u savremenoj sociologiji, krajem devedesetih izražena su četiri nova pokreta u čijoj su osnovi zahtevi za integracijom: 1) mikro-makro plana sociološke analize, 2) delanja i struktura, 3) pokret za teorijsku sintezu, 4) metateorija u sociologiji. Žorž Ricer, polazeći od teze da je sociologija *par excellence* "poliparadigmatska nauka", formulisao je zahtev o integrisanoj sociološkoj paradigmi (Ritzer, 1996: 83-88).

Razvojni luk sociologije kao nauke i poziva u našem veku tekao je od akademske ka primenjenoj, od sociologije kao društvenog inženjeringa, ka sociologiji kao društvenoj kritici. U zavisnosti od paradigme na koju se oslanjala i odnosa prema postojećem, sociologija se u svom razvoju diferencirala na pozitivističku, institucionalističku i kritičku, na sociologiju poretka i sociologiju pokreta, na sociologiju odlučivanja i sociologiju suprotstavljanja, ostvarujući integrativnu ili kritičku socijalnu ulogu u savremenom društvu. Naravno ta se njena uloga različito ispoljava i ostvaruje u različitim globalnim društvima i društvenim sistemima savremenog svetskog društva: u visoko razvijenom svetskom centru, na poluperiferiji i periferiji, tj. u zavisnim društvima.

Iako je savremena sociologija u teorijskom pogledu podeljena između systemske i konfliktne paradigme, a kao poziv i struka između profetske i sveštenečke paradigme, neophodno je težiti integraciji različitih teorijskih i metodoloških pravaca, tj. modelu integrisane paradigme. To pak zahteva poštovanje spektra pluralizma teorijskih pravaca i komplementarnost različitih dimenzija i nivoa različite sociološke analize. To je ne samo intelektualni izazov za istraživanja, već i ono što je najprimerenije shvatanju sociologije kao multiparadigmatske nauke u sistemu savremenih društvenih nauka.

NEKI ASPEKTI AMBIVALENTNE ULOGE INTELEGENCIJE U POSTSOCIJALISTIČKIM DRUŠTVIMA U TRANZICIJI

Implozijom socijalizma nastale su radikalne promene u biću i svesti postsocijalističkih društava u srednjoj i istočnoj Evropi. Na nastajućim procesima obnove kapitalističkog načina proizvodnje porušeni su čitavi delovi društvene nadgradnje a novi se tek izgrađuju. U tom kontekstu, promena društvene strukture postsocijalističkih društava u tranziciji, želimo razmotriti neke aspekte metamorfoza u biću i svesti inteligencije kao društvene grupe, posebno u nas.

Inteligencija je bila u bivšem režimu deo srednje klase. Tačnije, društveni sloj koji je obuhvatao heterogene grupe: od proizvodnje, preko systemske, do prirodno-naučnotehničke i humanističke inteligencije. Kao, takva, inteligencija se u uslovima socijalizma nalazila između sveta rada i nomenklature, tj. kolektivnih vlasnika sredstava za proizvodnju. U uslovima samoupravljanja, posebno u period njegovog uspona, kada je izvršena značajna redistribucija i socijalizacija društvene moći inteligencija se dobrim delom identifikovala sa interesima sveta rada, postajući njen "organski intelektualac" (A. Gramsi). Međutim, sa jačanjem procesa formalizacije samoupravljanje, razrastanjem fenomena policentričnog etatizma, nacionalizma, i birokratizacijom partije i društva, jedan deo inteligencije (posebno systemska i naučno-tehnička) sve su više preferirale politbirokratskom i tehnokratskom kompleksu snaga, odvajajući se od emancipatorskih ciljeva sveta rada. Sudbina humanističke inteligencije je bila dobrim delom disidenska, orijentisana na radikalnu kritiku režima i marginalizovana na časopisno dejstvo, iz suženih i strogo kontrolisanih enklava udruženja ili drugih oblika interesnog organizovanja i delovanja. Najveći "profitaši" iz redova inteligencije bili su tzv. "službeni marksisti" i onaj deo partijske inteligencije koji se bavio marksizmom kao systemskom teorijom i ideologijom. Ova grupa, većito nastanjena oko komiteta, od opštinskih do centralnih, uživala je brojne privilegije i sinakure, bivajući zadužena za cenzorske poslove, propagandu i brinući o mentalnoj higijeni naroda. Bliza analiza bi pokazala određene diferencijacije i unutar nje same: na kreativnu i reproduktivnu grupu, na "pčele radilice" i "trutove", i "parazite", ali to je drugi zadatak.

Implozijom socijalizma, razaranjem starog režima i obnovom kapitalističkog načina proizvodnje, najveće promene u smislu vertikalnog pada u sistemu socijalne piramide moći, su doživeli radnici i inteligencija. Pravi brodolom, pad na dno piramide socijalne moći. Inteligencija je prosto rastopljena i razorena. Od tog snažnog socijalnog stresa mnogi su doživeli pravi šok i frustraciju, ne samo kolektivnu već i individualnu. Ove nagle promene dovele su do krize i gubljenja identiteta, grupnog i personalnog. Na sociolozima, socijalnim psiholozima i književnicima ostaje da prikažu uspon i pad jedne generacije.

U postsocijalističkim društvima najveće ustupke učinila je inteligencija. Posle implozije starog režima, ona se našla u idejnom vakumu i defan-

zivi. Brojni bivši marksisti kao da su izgubili idejni kompas, orijentaciju i počeli se ponašati poput Rembovog “pijanog broda”. Iz takve idejne pozicije počeli su sejati defetizam i otvoreno prelaziti na pozicije antikomunizma i nacionalizma. Fenomen ketmanstva (Č. Miloš) ponovo je na delu.

Sve je više pripadnika bivše tzv. systemske i partijske inteligencije koji prelaze na pozicije neoburžoazije u nastajanju, postajući euforični i agresivni advokati snaga kapital-odnosa. U redovima naučne inteligencije, takođe, nekritički se prelazi na pozicije neopozitivizma, funkcionalizma i neoliberalizma. Brojni do juče službeni marksisti preko noći su postali “poperovci”, ističe Milan Brdar u studiji “Pouke skromnosti” (2008: 9). Sada umesto Marksa i marksizma, bivši marksisti se utrkuju ko će bolje “krčmiti” mantru političke filozofije liberalizma o “otvorenom društvu”, predavati “Marketing” ili “Menadžment”. Talas menadžerske sociologije sve više potiskuje kritičku sociologiju. Većina intelektualaca postali su epigone neoburžoazije u nastajanju, dok su marksisti u defanzivi pred novim ideološkim silama kapital-odnosa. Inteligencija, kao društvena grupa, očigledno, pokazuje visok stepen političke mimikrije. To se posebno manifestuje u tzv. prelaznim razdobljima, u kakave između ostalih spada i sadašnja sistuacija u nas i u svetu. U prelaznim razdobljima najvidljivija je pojava konvertitstva, pojava prelaska sa jedne idejne, političke i socijalne pozicije na drugu. O toj pojavi neki govore u terminima “izdajstva”, dok sociolozi imaju svoje neutralnije kategorije kojim opisuju procese i oblike socijalne mobilnosti.

U novonastaloj situaciji u postsocijalističkim društvima u tranziciji inteligencija se našla u ambivalentnom položaju – između sveta rada i kapitala. Gruba klasifikacija društvenih grupa inteligencije može se sačiniti polazeći od njenog odnosa prema društvenim klasama, prema mestu u podeli i organizaciji rada, pa prema vrsti delatnosti tj. rada koji obavlja, do odnosa prema postojećem režimu. U tom smislu možemo govoriti: o sitnoburžoaskoj, buržoaskoj i inteligenciji sveta rada; o proizvodnoj, systemskoj, naučno-tehničkoj i humanističkoj; o reakcionarnoj, konzervativnoj i progresivnoj. Moguće su i brojne druge klasifikacije, kao što je to: 1) tradicionalna inteligencija tj. “nacionalni radnici” opšteg tipa; 2) organska inteligencija nove buržoazije (menadžeri); 3) inteligencija modernog sveta rada (koja je u nastajanju).

U uslovima postsocijalističkih društava u tranziciji inteligencija, grubo uzev, igra trojaku ulogu: reakcionarnu, konzervativnu i progresivnu. Inteligencija ima reakcionarnu ulogu ukoliko razvija strategiju retraditionalizacije i obnavlja regresivne ideološke i kulturološke obrasce, koji vode predgrađanskom predmodernom društvu suprostavljajući se procesima modernizacije i reforme društva. Konzervativna uloga inteligencije se ogleda u apologiji nastajućeg kapitalističkog društva i strategije zavisne modernizacije i rekolonizacije. Progresivnu ulogu inteligencije igra kada svojim stvaralaštvom pomaže modernizaciju i demokratizaciju društva, reformu i razvoj njegovih proizvodnih snaga, rast ljudskih sloboda i prava i emancipaciju sveta rada.

Učinili se osvrtno na promene u položaju i ulozi inteligencije danas, zapaziće se trend njenog masovnog prelaska na pozicije građanske klase u

nastajanju. Ona time samo pokazuje svoje pravo biće, težnju za sigurnošću i “zavetinom”. Naime, ona žali za pogodnostima standarda, načina i stila života iz bivseg režima, vezujući se za novonastalu buržoaziju i epigonski veličajući ciljeve kapitalističkog načina proizvodnje.

Novonastajuća neoburžoaska inteligencija brzo se prilagodila novim procesima i otpočela je sa novom idejnom proizvodnjom. Tu je na delu naučni pozitivizam i nekritička glorifikacija svega što je građanska i predgrađanska nauka proizvela, a osobito najnovijih duhovnih proizvoda u liku filozofije i ideologije neoliberalizma. Sve se to pomodno danas širi u nas. Poput pećuraka što naglo niču posle kiše, na svakom uglu se ostvaruju brojne škole menadžmenta, marketinga bez obzira na stvarnu ispunjenost pedagoških i drugih uslova. Kritička sociologija se zamenjuje menadžerskim, sa naglašenom integrativnom i konzervativnom ulogom. Funkcionalizam i neoliberalizam su postali ne samo teorija sistema, već i dominantna nova ideologija neoburžoaske inteligencije, u funkciji nastajućih snaga kapital – odnosa. Uporedo sa formiranjem dela *kompradorske neoburžoazije*, na tlu postsocijalističkih društava, formira se novi tip *poluperifernе inteligencije*, koja nekritički širi vrednosti vesternizacije i pomaže formiranju strategije zavisne modernizacije, uvlačeći ova društva u proces rekolonizacije. Postaje sve očiglednije da deo inteligencije, posebno bivše systemske i partijske, danas obavlja konzervativne poslove na očvršćavanju neoburžoazije – u ekonomskim i političkim procesima. Ona s jedne strane, igra ulogu “dvorske” inteligencije jer u funkciji vladajuće klase nomenklature i nastajuće neoburžoazije, a s druge, i vazalske kolonijalne inteligencije, jer je u međunarodnim procesima sledeći strategiju zavisne modernizacije i rekolonizacije, u funkciji kompradorske neoburžoazije poluperifernog kapitalizma, u službi snaga novog svetskog poretka tj. međunarodnog krupnog kapitala. U ovom kontekstu treba reći: da među ispoljenim strategijama tranzicije i razvoja, koje su u igri u ovim društvima, socijaldemokratska je najoptimalnija. Međutim, prema njoj treba biti kritičan, jer se i ona u političkim procesima nalazi između levice i centra, kao “jedna upravljačka forma kapitalizma unutar modela koji je određen kulturom vremena” (Sorman, 1997: 400), a ne kao strategija njegovog prevladavanja.

U postsocijalističkim društvima u toku je proces kristalizacije novih društvenih grupa na osnovama pluralizma svojinskih odnosa i nastajućeg novog karaktera podele rada. Nažalost, u dobrom delu ovih novonastajućih društava suočeni smo sa kapitalizmom poluperiferije i periferije, tj. sa konstituisanjem zavisnih društava i oblike merkantilističke ekonomije. Zelenaštvo i čifinstvo postaju dominantni obrasci ekonomskog i socijalnog ponašanja, a kriminalizacija društvenih odnosa i brojni oblici socijalno-patoloških pojava naša su svakodnevnica.

Jedina klasa koja je ostala bez svojih intelektualaca, ali i bez autentične političke organizacije, jeste radništvo. Slomom starog režima, ono je socijalno atomizirano i politički marginalizovano. Iza njegovih leđa, preko noći, donete su sudbonosne odluke o izmeni karaktera produkcionih odnosa, o modelu globalnog upravljanja društvom, a sve pod firmom modernizacije i reforme. U suštini radi se o radu tzv. “pouzeće” neoliberalne kontra-revolucije, čiji su autori dobrim delom bivši komunisti. Slomom starog re-

žima, izvršen je masovni beg inteligencije i intelektualaca od radništva – u smislu da se ne bave istraživanjem njenog socijalnog položaja, ali niti rade na političkom organizovanju i ideološkom artikulisanju njegovih interesa. Radničkoj klasi u procesima kapitalističke tranzicije, tek pretstoji da iznedri svoje “organske intelektualce” (A. Gramshi) i formira autentične sindikalne i političke organizme za zaštitu svojih socijalnih i političkih interesa.

Učinili se osvrt na ulogu tzv. *humanističke inteligencije*, zapaziće se da su naučnici i intelektualci iz njenih redova bili više kritički angažovani u predvečerje krize i implozije starog režima, negoli u uslovima nastajućeg novog/starog građanskog društva. U nastajućim procesima tranzicije i ova se grupa inteligencije iznutra diferencirala na tri grupe: na onu koja se posvetila tzv. nacionalnom pitanju, na grupu, koja se prilagodila procesima nastajućeg kapitala odnosa i na grupu koja je ostala da i dalje obavlja misiju kritičke svesti. Pored tzv. modernističke orijentacije na neoliberalizam i apologiju kapital-odnosa, prisutna je i druga neokonzervativna tendencija naglašenog okretanja prošlosti, rad na obnavljanju kulturoloških i religijskih obrazaca i tradicionalizma. Pored pozitivnog rada na obnovi kulturnog identiteta, jedan deo ove inteligencije najdirektnije radi na obnavljanju konzervativne misli, “ideologije krvi i tla”, čiji ekstremni oblici poprimaju pravo građanstva služeći kao novi “opijum za narod”. U uslovima masovne socijalne nesigurnosti ovim oblicima konzervativne ideologije najlakše je instrumentalizovati i manipulirati masama, što i čine lideri političkih stranaka savremene desnice u nas.

Predstavnici tzv. *naučne inteligencije* u nas, sve više beže u zavestrinu, otuđujući se od stvarnih problema društva. Umesto suočavanja sa novonastalim promenama, kroz kritičku analizu nastajućih društvenih procesa, najradije se vrši beg ili u prošlost ili u posmoderne priče, a mi smo od posmedornizma daleko kao “Bog od šeširdžije”. Analiza stvaralaštva naše naučne i humanističke inteligencije pokazuje da još uvek nema razvijene kritičke teorije novih duhovnih proizvoda imperijalne buržoazije, filozofije neoliberalizma, Fukujamine teorije o kraju istorije, Hantigntonove teorije o sukobu civilizacija, teorije globalizacije i novog svetskog poretka. Još uvek su retki kritički radovi o tranziciji, vesterinizaciji, strategiji neokolonijalizma i zavisne modernizacije, kulturnog imperijalizma. Nedostaju ozbiljne analize fenomena retraditionalizacije, tribalizma, nacionalšovinizma, ali i drugih pitanja, kao što je: šta je sa sudbinom tzv. malih naroda u procesima globalizacije. Ne postoji kritička analiza procesa privatizacije i eksploatacije sveta rada. Naši bivši marksisti preko noći su postali neoliberali. U njihovim radovima ni reči šta je sa viškom rada u uslovima tranzicije, što je sa eksploatacijom rada, što je sa otuđenjem čoveka. Ova i druga ključna pitanja karaktera društvenih odnosa, sve više zaobilaze naše društvene nauke, prilagođavajući se, u najgorem smislu te reči, silama nastajućeg “novog svetskog poretka” i postajući njegovi apologeti i korifeji.

Treba, međutim, istine radi, istaći da jedan mali deo neomarksista u nas, nastoji da koristeći *Marksovu metodu* analize društvenih odnosa i analitičku moć teorije zavisnosti i svetsko-sistemske analize, nastoji da razvije kritičku teoriju novog svetskog poretka i dijalektičku teoriju tranzicije, unoseći više svetla i naučno razumevanja, nastojeći da odgovori na

pitanje – šta se zbiva u postsocijalističkim društvima u tranziciji i kakvi se međunarodni odnosi (neoimperijalni) zasnivaju u našoj savremenosti na relaciji svetski centar-poluperiferija-periferija. No, to su ne samo retki, već tek početni naponi, koje zavrednuju pažnju i koje treba ohrabriti.

LEVICA I NAUKA

Naučni socijalizam nije nastao van magistralnog intelektualnog razvoja čovečanstva, već naprotiv. Upravo najstavljaajući najbolju tradiciju racionalističkog i humanističkog duha čovečanstva, klasici marksizma mogli su izgraditi novu naučnu sintezu. Ta teorija je bila najuticajnija u drugoj polovini XIX i u XX veku. Implozija socijalizma pre je znak urušavanja jednog modela jednopartijskog totalitarnog real-socijalizma nego li istorijskog opisivanja antikapitalističke alternative društvenog razvoja. Savremeni razvijeni svet pokazuje da je ideja demokratskog socijalizma prisutna i dalje se razvija u novim pluralističkim istorijskim formama. Toj ideji i pokretu istinska nauka svojim rezultatima može samo pomoći.

Pokret koji dosledno stoji na jedinstvu klasne i opšteljudske emancipacije nema razloga da se boji rezultata nauke. Naprotiv, on mora biti zainteresovan za radikalnu kritiku svega postojećeg sa stanovišta emancipatoriskih mogućnosti. U tom smislu *autentična levica* stimulira razvoj svih oblika naučnog saznanja, ona ne beži od istine i kritike. U levom pokretu, naučno saznanje i društvena kritika, treba da deluju poput stihije. Ona razara unutrašnje snage konzervacije postojećeg u pokretu i poretku: ona postojeće posmatra sa stanovišta dijalektičkog prevladavanja, istražujući mogućnost i snage njegove humanizacije i emancipacije. Nauka i teorija treba da podstiče pokret na kritički odnos prema dostignutom i da ga stimulišu na nove oblike borbe za napredak čovečanstva. Svetu rada, pored okova najamnog rada, koje ima u realnim društvenim odnosima, nisu potrebni novi okovi iluzija. S toga je on životno zainteresovan za bespristrasnu istinu o svetu i za radikalnu kritiku svega postojećeg koja se ne boji vlastitih rezultata. I zbog toga se u tzv. autentičnom levom pokretu neguje i razvija nauka i društvena kritika i deluje u skladu sa Marksovim shvatanjem da je nauka sa radničkom klasom najrevolucionarnija snaga modernog društva, te da njena politička organizacija treba da deluje poput “kolektivnog intelektualca” (A. Gramši).

Polazeći od Marksove poruke da “otkriti zabludu a nepodvrgnuti je kritici je isto što i podsticati intelektualnu nemoralnost”, treba ukazati na neophodnu potrebu kritičke analize formacija institucionalne levice u nas. Dosadašnja praksa njenog delovanja, u uslovima postsocijalističkog društva i trenzicije, pokazuje brojne protivrečnosti i ambivalentnosti u njenom položaju i ulozi. Postoje sve očiglednije da se formacije vladajuće levice u nas nalaze između sveta rada i snaga kapital-odnosa. Jedan deo ovih formacija sve otvorenije srasta sa nastajućom neoburžoazijom, kao i da se ta buržoazija, dobrim delom reprodukuje iz vladajuće nomenklature. U takvoj situaciji, ovakva levica u relanim društvenim odnosima ima jednu manifestnu a drugu latentnu ulogu u društvu. Otuda je na delu proces pre-

ćutnog pa i otvorenog napuštanja sopstvenog programa i sveta rada kao ciljne grupe i inkliniranja formacijama partija centra. Umesto pluralizma svojinskih odnosa i borbe za emancipaciju sveta modernog rada, u prvi plan je istaknuta privatizacija i strategija zavisne modernizacije. Umesto participativne i socijalne demokratije i radničkog akcionarstva, institucionalizuju se oblici autoritarne socijalne organizacije rada i upravljanja i preferira model menadžerskog akcionarstva. Centralizacija sistema upravljanja i marginalizacija uloge zaposlenih u procesima transformacije, u funkciji je da se iza leđa radnika faktički ostvare procesi prvobitne akumulacije kapitala i, posredstvom političke moći, izvrši ekonomska reprodukcija nove klase. Stoga se o ovom fenomenu socijalne transformacije može govoriti kao o procesu nastajanja “političkog kapitalizma” ili “kapitalizma nomenklature” (M. Veber), što je bila karakteristika prelaska iz staleškog društva na prvobitni kapitalistički način proizvodnje.

Kada se sociološkom analizom apstrahuje dnevno-politička retorika, ideološka magluština i legitimacija režima, može se s pravom reći da smo ovde suočeni sa fenomenom – da se ostaci autoritarne vlasti ne koriste za održavanje jedne partije ili radničke klase na vlasti, već suštinski gledano, da bi se obezbedio prelaz na kapitalistički sistem i ustoličila nova buržoazija. Biće zanimljivo, sa istorijske distance, proučavati – šta nam se sve zbilo u poslednjoj deceniji XX veka i prvoj u XXI na ovom prostoru, i koja je bila cena “strategije krvi i haosa”. U koje je svrhe instrumentalizovana ideologija krvi i tla i šta je ostalo “nebeskom narodu”, iza nas, od velikih obećanja? Budući istraživači, kao i deo kritičkih savremenika, nažalost mogu otkriti: kako je novi balkanski (jugoslovenski) “danak u krvi” plaćen ne samo zbog spoljnih imperijalnih strategija novog svetskog poretka, već i zbog domaćih nacionalista i furioznog interesa nastajuće neoburžoazije, te da je taj proces povezan sa logikom nove prvobitne akumulacije kapitala, koja se i ovde, ostvarivala kao proces pomešan “krvlju, ognjem i mačem”. Kao da je, izgleda, bilo neophodno pogasiti svetla u “balkanskoj krčmi”, kako bi se u mraku obavilo masovno džeparenje naroda, obespravljeno i pauperizacija radnika. Priča o “nebeskom narodu”, nažalost, iskorišćena je za ovozemaljske furiozne ciljeve, koji sa tim narodom nisu imali nikakve veze. Ovde se proces tranzicije odvijao u znaku Klauzevaca - da je “rat-sprovođenje politike samo drugim sredstvima”. Zato smo, upravo, imali na delu preplitanje brojnih procesa: razaranje starog režima, rasturanje zajedničke države, kriminalizaciju, kapitalizaciju i rekolonizaciju. Sve u isto vreme, samo na različiti način.

Postavlja se pitanje kako se u tim sudbonosnim procesima raspada zemlja i tranzicije ponašala naša inteligencija? Upravo, onako kako se i posle Prvog svetskog rata ponašala srpska inteligencija: sa retkim izuzecima, nečasno. Skoro da se doslovce mogu preuzeti stranice teksta kritike, koju je o njoj napisao osvedočeni prijatelj srpskog naroda, švajcarski lekar *dr Arčibald Rajs* u svojoj knjizi – testamentu “Čujte, Srbi” (Rajs, 1977). Tu se ne može doista ništa niti dodati niti oduzeti. Ta kritika socijalnog karaktera našeg naroda i naše inteligencije (i drugih socijalnih kategorija) ima i danas analitičku instruktivnu vrednost. Sa mnogo preciznosti Rajs je identifikovao karakterne osobine i identitet i sačinio svojevrstni portret

naše inteligencije, ističući njeno odvajanje od naroda, njenu ksenofobičnost, zavist, naduvenost, sklonost strančarenju, lukrativnost, pragmatizam i egoizam (spremnost da za svoju korist žrtvuje slobodu i opstanak svoje zemlje). Za razliku od srpskog naroda, o čijem patriotizmu, pravdoljublju i težnji za slobodu, veoma pohvalno govori, o njegovoj inteligenciji Rajs govori, kao o “sejačici razdora”, onda kada treba sjedinjavati narod.

Na kraju, želimo istaći da je *autentična levica*, za razliku od pseudo-levice, životno zainteresovana za istinu, jer je ona vezana za progresivne klase, nosioce razvoja novih proizvodnih snaga i emancipatorske potrebe humanizacije društvenih odnosa. Ona bez nauke i društvene kritike ne može ostvarivati svoju progresivnu ulogu. Bez njih, postoje puki privezak poretku i održanja status-quo, pretvarajući se od pokreta i avangarde, u istorijskom smislu te reči, u ariergardu. Stoga je odnos prema nauci, istini i kritici indeks progresivnosti savremene levice. Svaki beg od istinskih rezultata nauke, beg je i od vezanosti levog pokreta od ključnih problema savremenosti. U krajnjoj liniji, to je beg od svog socijalno-klasnog utemeljenja - od svoje prirodne socijalne osnove, beg od radništva. Takvo otuđenje levice od radničkog pokreta, pre ili kasnije, radnici prepoznaju. Njima nisu potrebne iluzije kao novi okovi. Njima je potrebna istina i autentično *socijalistička alternativa* društvenog razvoja. U pluralističkom pokretu levice oni najbolje osećaju ko su im najbolji prijatelji a ko prirodni saveznici. Oni očekuju nov susret teorije demokratskog socijalizma, radničkog pokreta i novih društvenih pokreta. Mi pak verujemo da je svaka istinska teorija nemoćna dok se ne poveže sa svojim pravim socijalnim akterima i dok, kroz kolektivnu akciju, ne dosegne prag revolucionarnog praksisa. Uveren sam da takav istorijski susret progresivne teorije, autentične levice i novih socijalnih aktera modernog sveta rada nikakve ideološke mistifikacije i otpori političkih snaga konzervacije, neće moći trajno osujetiti.

SVET NA RASKRŠĆU: SUDBINA TITANIKA ILI IZAZOV ZA NOVOG PROMETEJA

1. *Savremeni svet je na raskršću*: suočen sa dihotomijom između hipertehnološkog napretka i socijalnog subrazvoja; sa usponom novih tehnologija “trećeg talasa” destrukcijom tekovina socijalizma i socijalne države, krizom solidarnosti i pravičnosti. Edgar Moren je uzroke ove krize potražio u deficitu antropološko-humanističkog faktora : „kriza savremenog čovečanstva leži u činjenici što ono nije dovoljno čovečno“. Valja, međutim, reći da su žarišni sindromi savremene krize strukturni i kompleksini.

2. *Osnovna protivrečnost kapitalističkog načina proizvodnje*, u eri asimetričnog modela globalizacije, je između težnje aktera novih proizvodnih snaga ka internacionalizaciji/ globalizaciji, unapređenju i podružtvljavanju naučno-tehnološkog progressa i monopola aktera krupnog kapitala globalnih korporacija, da u ime profita – sebično instrumentalizuju tekovine NTR i informatičke revolucije za dalju svoju neoimperijalnu/ neokolonijalnu-hegemoniju/ dominaciju svetom.

3. *Živimo u eri tehnološke umreženosti sveta/čovečanstva i novih oblika socijalno-klasnih i regionalnih nejednakosti.* O tome govore podaci da je danas u svetu narastao jaz između bogate manjine i većine pauparizovanog stanovništva. Danas 356 svetskih milijardera raspolaže sa preko 45% svetskog bogatstva. Odnos između radničke plate i menadžerske u SAD danas je porastao (od 1:41 iz 1980) na 1:444. Da su se zaoštrile regionalne disproporcije i protivrečnosti između „Severa“ i „Juga“ (od 1:3 posle Drugog svetskog rata, na 1:150 danas). Da se, uporedo sa ovim uvećava informatički jaz između Severa i Juga. Sve to ilustruje da je savremeni kapitalizam postao globalan, ali i apsolutistički – socijaldarvinistički. Levijatan, koji iznova porabljava radnike i čovečanstvo, rekolonizujući svet.

4. Uporedo sa ovim procesima, suprotnosti između rada i kapitala, u načinu proizvodnje savremenog neoliberalnog „kapitalizma katastrofe“ (N. Klajn), *jačaju deobe i protivrečnosti u političkoj i ideološkoj sferi*: sukobi između snaga neokonzervativne restauracije i neofašizacije i socijaldemokratizacije, između nove desnice i ostatka levice, razbijene i duboko integrisane u vladajući poredak.

5. U globalnom svetskom sistemu sve se više *polarizuju snage i odnosi između zemalja svetskog centra – poluperiferije i periferije.* Svetska kriza, koja nije samo finansijska, već opštedruštvena, systemska, strukturalna i dugog vala, sve se više globalizuje i „preti“ da poput „socijalnog cunamija“ potopi/razbije vladajući sistem, koji sve više gubi legitimaciju i održava se, ne samo medijskom manipulacijom podsredstvom globalnih medija, već i vojno-političkom represijom (NATO-mašinom, ...). Izvesno je da je čovečanstvo na Titaniku koji plovi ka fatalnom samoubilačkom slomu, bez obzira na pijanu raspevanost njegove elite i ideoloških trabanata.

6. Očekivati je da će se, iz realnih protivrečja u globalnom svetskom sistemu, pre ili kasnije, iznedriti *akteri novih emancipatorskih društvenih promena. Novi Prometeji*, u liku nove obrazovane internet generacije, svetskog intelektualnog proleterijata, koji će – koristeći moć novih tehnologija i socijalnih mreža – utrti put *globalnoj revoluciji/alternativnom projektu* – prevladavanja kapitalizma i ostvarivanju održivog razvoja čovečanstva, kao zajednice slobodnih građana i naroda, kao bezklasne asocijacije, u kojoj će „sloboda svakog pojedinca biti uslov slobode svih“ (K. Marks).

7. Očekivati je da će *nov pokret radikalnih društvenih promena biti transklasni i transnacionalni, svetski.* Samo kao takav, on će moći da utre put *globalnoj revoluciji* koja će osloboditi čovečanstvo starih i novih okova socijalnog i duhovnog ropstva i iznova visoko i ponosno podići zastavu pariskih revolucionara „Sloboda, Jednakost, Bratstvo“ ili „Hleba i Samouprave“, kako je u srpskim nacionalnim okvirima još u drugoj polovini 19. veka Svetozar Marković definisao ključnu odrednicu programa *borbe za socijalizam.*

Verujem u emancipatorsku moć novih generacija koje će, svojim stvaralaštvom i novom borbom širom sveta, ostvariti velike ciljeve građanskog i radničkog pokreta: o jedinstvu klasne i opšteljudske emancipacije. Za te ciljeve časno je boriti se i vredno živeti!

LITERATURA

- Berger, P. "Sociologija: povlačenje poziva". *Žurnal za sociologiju* 4 (2006).
- Brdar, M. *Pouke skromnosti: Karl Popper, otvoreno društvo, nauka i filozofija*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008.
- "Elite u postsocijalizmu". *Nacionalni interes* 3 (2010): 249-270.
- "Križa nauke – križa društva". *Dijalozi* 1998: 135–154.
- Mitrović, Lj. "The New Bourgeoisie and its Pseudo-elite in the Societies of Peripheral Capitalism: A Sketch for a Sociological Portrait". *Facta Universitatis - Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History* 9 1 (2010): 1-13.
- Mitrović, Lj. *Univerzitet i društvene promene*. Vranje: Učiteljski fakultet, 2012.
- Naisbitt, J. *Megatrendovi*, Zagreb, 1985.
- Rajs, A. *Čujte Srbi*. Gornji Milanovac: "Dečje novine", 1977.
- Ritzer, G. *Modern Sociological Theory*. London, 1996.
- Rifkin, J. *Posustajanje budućnosti*. Zagreb, 1986.
- Sorman, G. *Velika tranzicija*. Novi Sad, 1997.
- Tofler, A. *Treći talas*. Beograd, 1983.

Ljubiša Mitrović

SCIENCE, THE INTELLIGENTSIA AND ALTERNATIVES

(The Significance of Problematizing the Relation among Science, the Intelligentsia and Alternative Movements)

Summary: The paper analyses the relation among science / the university, the intelligentsia and the political left in the struggle for an alternative project of sustainable development of contemporary society. It focuses on simultaneously following the tendencies in social sciences, and in the ontology of contemporary society and among social groups, especially those on the political left.

It also investigates the impact of transition on: a) the changes in the social structure of the post-socialist societies and the ambivalence in the social behaviour of the intelligentsia; b) the defensive stance of the political left and its integration into the capitalist system; c) decreasing the critical role of the intelligentsia on creating alternative development and governance projects.

As opposed to the view that there is no alternative to capitalism, the author urges for a renewal of the critical mission of the intelligentsia and of an authentic leftist movement, as a possible socialist alternative and the foundation for sustainable and humane development of mankind.

Key Words: science, university, the intelligentsia, leftist policy, alternatives.

SARADNJA UNIVERZITETA SA MLADIM STRUČNJACIMA U SRBIJI KOJI ŽELE DA NAPUSTE ZEMLJU, SRPSKOM INTELEKTUALNOM DIJASPOROM I POV RATNICIMA

Rezime: S obzirom da je odlazak mladih školovanih ljudi iz zemlje značajan društveni problem, od suštinskog je značaja umrežavanje mladih stručnjaka koji žele da napuste zemlju, srpske intelektualne dijaspore i povratnika. Statistika ukazuje da već dve decenije Srbija jeste prva u regionu po iseljavanju mladih i obrazovanih ljudi u inostranstvo, a druga u svetu. Podaci ukazuju da svake godine 32 000 mladih godišnje napusti zemlju. Od toga je 700 visokoobrazovanih, a 2% onih koji odu imaju ispod 40 godina. Po jednom visokoobrazovano licu zemlja je u gubitku 300 000 eura, koje je uložila u njegovo obrazovanje. Sa druge strane, podaci govore da ima 8000 doktora nauka koji su popisani, a smatra se da ih ima značajno više. Srbija nema podatke ni o broju povratnika, ali se takođe smatra da ih je veliki broj, prema nezvaničnim podacima 1257 članova. Proces globalizacije i ubrzanog razvoja informacionih tehnologija, inovacije u transportu i telekomunikacijama jedna je od mogućnosti umrežavanja ove tri ciljne grupe. Glavni cilj bi bila i razmena iskustva i očuvanje nacionalnog identiteta, pomoć u razvoju matice kroz razvoj i unapređenje različitih segmenata ekonomskog, kulturnog, obrazovno –naučnog. Centar svega toga bi mogao biti univerzitet.

Ključne reči: mladi stručnjaci, odliv mozgova, dijaspora, povratnici, univerzitet

DIJASPORA

Među opštim ciljevima Strategije za upravljanje migracijama iz 2009. godine nalaze se:

- Unapređenje saradnje sa dijasporom i promocija povratka u maticu;
- Stvaranje uslova da se mladi stručni i talentovani ljudi profesionalno ostvare u svojoj zemlji i uslova za cirkulisanje znanja ljudi koji su u dijaspori.

Akcionim planom za sprovođenje nacionalne strategije održivog razvoja Republike Srbije od 2009-2017. godine, nacionalno telo koje se bavi dijasporom u okviru Ministarstva spoljnih poslova radi na:

- olakšavanju nostrifikacije diploma pripadnika dijaspore koji se

¹ Cirićtamara@yahoo.com

- usavršavaju u inostranstvu;
- olakšavanju priznanja kvalifikacija kao i licenciranje dozvola za rad stručnjaka iz dijaspore koji se usavršavaju u inostranstvu;
- stimulisanju zapošljavanja i povratka u rodni kraj;
- podsticanju stranih direktnih investicija.

Međunarodni pravni okvir, pre svega, podrazumeva Konvenciju o zaštiti i unapređenju raznolikosti kulturnih izraza kojoj je pristupila i Republika Srbija. Principi i standardi poštovanja i promovisanja različitosti, dostupni dijaspori u Evropskoj uniji, definisani su Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, gde istaknuto mesto ima princip međukulturnog dijaloga i višejezičnosti. Kontrola granice, vize, azil i migracije regulisani su Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Srbije i Evropske unije iz 2008, Član 82. iz Naslova 7, PRAVOSUĐE, SLOBODA I BEZBEDNOST.

Pod pojmom “dijaspore”, u skladu sa Zakonom o dijaspori i Srbima u regionu, podrazumevaju se državljani Republike Srbije koji žive u inostranstvu i pripadnici srpskog naroda, iseljenici sa teritorije Republike Srbije i iz regiona i njihovi potomci (Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu, 2011). Pod pojmom “Srbi u regionu”, u skladu sa navedenim zakonom, podrazumevaju se pripadnici srpskog naroda koji žive u Republici Sloveniji, Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Republici Makedoniji, Rumuniji, Republici Albaniji i Republici Mađarskoj.

Zemlje sa najvećim brojem pripadnika srpske dijaspore su: SAD (750 hiljada), Nemačka (600 hiljada), Kanada (250 hiljada), Australija (196 hiljada), Švajcarska (195 hiljada). Zemlje regiona u kojima ima najviše srpskih državljana su: BiH 1450 hiljada), Hrvatska i Crna Gora (po 200 hiljada). Na godišnjem nivou, u doznakama, ostvari se priliv od oko 5 milijardi evra, a to je 15% bruto nacionalnog dohotka.

SRPSKA INTELEKTUALNA DIJASPORA

U novijoj literaturi, intelektualne dijaspore su definisane kao samorganizovane zajednice iseljenika naučnika, inženjera i profesionalaca koji žive u razvijenim zemljama, i rade na tome da utiču na razvoj njihove domovine uglavnom u nauci, tehnologiji i obrazovanju (Barre i sar., 2003, prema Grečić, 2010). Kao većina dijaspore u svetu, srpska dijaspora formirana je kao kombinacija dobrovoljnih i prisilnih migracija, koje su se dogodile u nekoliko talasa, 4 od njih u poslednjih stotina godina. Srpska dijaspora zajedno sa Srbima koji žive na teritoriji bivše Jugoslavije i zemlje u regionu broji skoro 4 miliona ljudi. Nažalost, Srbija nema validnih statistiku o emigraciji visoko obrazovanih ljudi, jer Zavod za statistiku Republike Srbije nije kvalifikovan da proizvede ovu vrstu dokaza, ali se procenjuje da je njihovo učešće u ukupnom broju emigranata kreće se od 12 do 15% (Grečić, 2010).

Prema podacima Jovana Filipovića (2012) srpska intelektualna dijaspora broji više od 6400 doktora nauka i studenata na doktorskim stu-

dijama. Ukazuje da je znatan broj Srba koji žive u inostranstvu zastupljen u stručnim oblastima istraživanja, kulture, nauke, preduzetništva, sporta. Filipović (2012) ističe da je najveća koncentracija srpske naučne dijaspore u 3 dela sveta: Zapadna i Istočna obala Severne Amerike, Kanada i zapadna Evropa.

Prema istraživanju Kostić-Stanković i sar. (2013) u kome je učestvovalo 124 osoba, pripadnika srpske naučne dijaspore, u Sjedinjenim Američkim Državama ima najviše srpskih doktora nauka (39%) dok 15% živi u Kanadi, 10% u Velikoj Britaniji i oko 7% u Nemačkoj. Najveći broj njih radi u akademskim krugovima (oko 40%), 33% su u poslu, 13% u istraživačkim oblastima oko 14% u nekim drugim oblastima. Blizu 40% identifikovanih srpskih doktora nauka u dijaspori su ženskog roda. Rezultati njihovog istraživanja pokazuju da je većina ispitanika izjavila da su povezani sa više od 50 ljudi srpskog porekla, koji takođe žive inostranstvo. Ako uporedimo nivo obrazovanja ispitanika i broj ljudi srpskog porekla sa kojima su u kontaktu rezultati su sledeći: studenti su uglavnom u kontaktu sa 20 do 50 ljudi (63,6%); ispitanici sa visokom stručnom spremom - sa više od 50 ljudi (66,7%); 47,2% ispitanika koji su završili master, kao i velika većina onih sa doktoratom (88,2%) održavaju kontakte sa više od 50 ljudi. Može se zaključiti da ljudi srpskog porekla koji žive u inostranstvu pokušavaju da se povežu i da budu u kontaktu sa sa osobama srpskog porekla. Ovo podržava ideju izgradnje velikih i čvrstih mreža u dijaspori. I muškarci i žene iz istraživanja koriste različita sredstva komunikacije za povezivanje sa ostalim članovima dijaspore: internet, telefon, direktna "licem u lice" komunikacija, sastanci, konferencije, seminari, udruženja... Kombinacija svih ovih sredstava komunikacije je karakteristična za ispitanike svih uzrasta i nivoa obrazovanja.

Srbi koji žive u istom regionu uglavnom izjavljuju da se sastaju jednom nedeljno (59,2%). Najveći broj ispitanika iz uzorka koji žive u evropskim zemljama izjavljuju da je to jednom mesečno (55,5%), SAD nešto češće dok je u Africi najmanje učestalo. Rezultati istraživanja pokazuju da su muškarci u mnogo većem broju članovi različitih organizacija i udruženja Srba (77%) nego žene (23%). 80% ispitanika koji žive u jednoj od evropskih zemalja su pripadnici srpskih udruženja ili organizacija; 64,7% Srba u regionu; 54,5% u SAD; 76,9% u Australiji i 63,6% u Kanadi. Niko od ispitanika iz Afrike nije bio član bilo koje organizacije.

Kao institucija koje najčešće sa kojima ispitanici najčešće saraduju su: Ministarstva spoljnih poslova, Privredna komora Srbije, Narodna banka Srbije, državni organi, organi lokalne samouprave, omladinske i kulturne organizacije, Matica srpska, Srpska pravoslavna crkva, kao i različite kompanije. 71% je odgovorio da bi želeo da saraduje u budućnosti sa institucijama i organizacijama u Republici Srbija, 27,9% se izjasnilo negativno, a 1,6% je bilo uzdržano. Vrsta saradnje u kojoj bi najradije pripadnici intelektualne dijaspore učestvovali je: ekonomska saradnja (46,3%), kulturna saradnja (54%), naučna saradnja (32,5%), investicije (23%), humanitarna pomoć i donacije (6,4%), saradnja sa obrazovnim institucijama (21,6%), saradnja sa političkim partijama (16%), saradnja sa sportskim klubovima, udruženjima.

Autori ove studije ističu da je glavni rezultat taj da je uspostavljanje i razvoj mreže dijaspore, kao i različitih vrsta organizacija u svim delovima sveta gde postoji srpska dijaspora, veoma značajan i da bi trebalo da ima veću podršku. Rezultati odražavaju postojanje pozitivnog stava među članovima intelektualne dijaspore u pogledu njihove mreže. Neophodno je koristiti raspoložive resurse na najbolji mogući način, organizovati što više Srba širom sveta, ne samo za programe finansijske pomoći, već i za uspostavljanje širokog spektra kulturnih, obrazovnih i ekonomskih veze sa domovinom.

ODLIV MOZGOVA

Obično se terminom *brain drain* definiše gubitak zemlje odlaskom naučnika, istraživača, inženjera, kulturnih radnika i drugih visokokvalifikovanih građana. Tokom 60-tih i 70-tih godina prošlog veka ovaj termin upotrebljava se da opiše migraciju stručnjaka i naučnika iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje. Termin se koristi i za raspostranjenu pojavu da studenti iz siromašnih zemalja ostaju u razvijenim zemljama. Zbog ratova, međunarodne izolacije, ekonomske krize i društvenih potresa u Srbiji tokom devedesetih godina prošlog i u prvoj deceniji 21. veka, došlo je do velikog talasa migracije ljudi sa visokim kvalifikacijama.

Brain gain – dobitak mozgova, se odnosi na pojavu da se akademik, ili već formirani stručnjak, koji se specijalizuje u inostranstvu u oblasti koja nije dovoljno razvijena u njegovoj zemlji, vrati i koristi svoje znanje za interese zemlje.

Brain waste – traćenje mozgova, je pojava da određeni broj obrazovanih ljudi koji su otišli van rade poslove u razvijenim zemljama koji su ispod njihovih kvalifikacija, obavljajući tako deficitarna zanimanja, i ni na koji način ne usavršavaju ili uvećavaju svoja stručna znanja stečena u zemlji porekla. U tom slučaju kapacitet ličnosti i zemlje u oblasti obrazovanja je izgubljen.

Brain flow – se odnosi na mobilnost kao sredstvo da se dobije obrazovanje, na protok znanja i mozgova, podsticanje programa i stipendija u okviru kojih se vrši razmena studenata, i gde zemlje prijema i zemlje iz koje student odlazi imaju korist.

U istraživanju pod nazivom „Osobine ličnosti i porodični odnosi maturanata koji imaju tendenciju da studiraju ili rade van Republike Srbije“ (Čirić, Sindić, Matković, 2013), na uzorku od 533 učenika, maturanata niških gimnazija dobijeno je sledeće:

- Od ukupnog broja, 348 ispitanika (65%) želi da ode da živi i radi u inostranstvu.
- Devojke u većoj meri žele da odu 60% u odnosu na mladiće 40%. Ispitanici u najvećem broju žive u gradu, imaju odličan uspeh i pripadaju potpunim porodicama (84%). u kojima su oba roditelja u radnom odnosu, a svoja novčana primanja u porodici procenjuju kao srednja 71%.
- Rezultati su pokazali da na želju da se ode utiču određeni spo-

ljašnji pokretači, koji deluju preko primarne socijalne sredine – porodice. Najčešće nezadovoljstvo materijalnom situacijom, nezaposlenost oca i bolji školski uspeh utiču na želju da se ode.

- Unutrašnje, individualne razlike u odluci da se ode ogledaju se u izraženijoj otvorenosti prema novom iskustvu i nižoj saradljivosti maturanata koji su se izjasnili da bi studirali i radili van zemlje.
- Kada se osvrnemo i na nepotpune, proširene, i porodice sa nezaposlenim roditeljem, dobijeni rezultat ukazuje na to da i one u značajno većem broju žele da odu, a ne da ostanu.

U ovom istraživanju dobijeno je da visoka otvorenost i niska saradljivost govore u prilog „migrantske ličnosti“, o kojoj je pisao Jokela (Jokela, 2008). Ona govori o pojedincima koji su stalno u pokretu, imaju potrebu za novim uzbuđenjima i stimulacijama, imaju izraženu crtu otvorenosti prema novim iskustvima, predispoziciju za ponašanje koje se vezuje za migracije, intelektualnu radoznalost. Autori Boneva i Fric (Boneva and Frieze, 2001) ukazuju da „migrantska ličnost“ ima predispoziciju za migracije i nije uslovljena situacijskim faktorima; može se manifestovati u emigraciji sa jednog mesta na drugo, ali i u izraženoj želji za putovanjima radi odmora ili drugih razloga. Boneva (Boneva, 2001) ukazuje da osobe koje imaju izraženiji afilijativni motiv, koji je povezan sa saradljivošću, imaju manje izraženu želju za napuštanje zemlje.

Pregledmo literature i iskustva ljudi iz iz dijaspore nam govore da problemi koji se mogu javiti kod ljudi u dijaspori na emocionalnom planu su: usamljenost, nostalgija i žudnja za porodicom i poznatim mestima, osećanje otuđenosti i tuge, osećanje inferiornosti i nedostatak samopouzdanja gubitak nacionalnog i ličnog identiteta osećanje neukorenjenosti.

Teorija koja se bavi motivacijom za odlazak u inostranstvo jeste teorija push i pull faktora. Ova teorija objašnjava migracijsko ponašanje interakcijom intrinzičke motivacije tj. individualnom težnjom ka promeni, novini, razvoju, zdravlju (to su push faktori) i ekstrinzičke motivacije, odnosno atributa destinacija i mogućnosti da takvi atributi zadovolje inicijalne potrebe (pull faktori) (Armario, 2008). Intrinzički faktori guraju osobu od kuće ka odlasku i ka nekom drugom mestu, a ekstrinzički faktori privlače spolja u obliku novih mogućnosti koje se nude na destinaciji. Armario smatra da je motivacija za odlaskom određena više odlaženjem od nečega (push faktori) nego odlaženjem nekuda (pull faktori).

Tabela 1. Socioekonomske koristi i troškovi koje zemlja porekla trpi na makro i mikro ekonomskom planu

Koristi koje privremene migracije donosi zemlji porekla migranata	Rashodi koje snosi zemlja porekla migranata u vezi sa privremenim migracijama
-Uticaj na domaće tržište rada: Otvaraju se mogućnosti za zapošljavanje, smanjuje se pritisak na domaće tržište rada i teret nezaposlenosti, lakše se ostvaruju ciljevi, pravo na rad, ljudska prava, i pravo na razvojni standard. Stimulisanje za ulaganje u domaće obrazovanje. Povratak visoko kvalifikovanih i stručnih radnika može povećati ljudski kapital, transfer znanja i proširiti veze sa inostranstvom (korišćenje umova i cirkularne migracije). Transfer tehnologije, priliv investicija i zajednička ulaganja iz dijaspore. Moguće povećanje robne razmene, kao i trgovine uslugam između zemlje porekla i zemlje destinacije. Priliv deviznih doznaka za finansiranje razvoja Povećavanje obrazovnih i drugih mogućnosti. Smanjenje siromaštva u zemlji porekla migranta. Jednakost polova, povećanje bogatstva veća ekonomska, socijalna i politička sposobnost zemlje.	Smanjenje ekonomski rast i produktivnost rada usled smanjenja broja visokostručnih radnika. Gubitak uloženi sredstava u obrazovanje usled egzodusa stručnjaka. Gubitak ljudskih kapitala (odliv mozgova), naročito kad odlazi visokostručna radna snaga: smanjenje se kvaliteta usluga koje pružaju stručnjaci. Potencijalni gubitak domaćih kapacitete za inovacije i istraživanje i razvoj. Gubitak fiskalnih prihoda od poreza migranata. Devizne doznake koje su postale značajan izvor finansiranja mogu vremenom da se smanje: preterano oslanjanje na devizne doznake može dovesti do halandske bolesti i zapostaviti druge sektore. Socijalni uticaj: Odvajanje od kuće vodi dezintegraciji porodice, povećanju incidenta kod dece školskog uzrasta i porastu opasnosti od korišćenja droge od strane dece koja su ostala u zemlji porekla migranta. Selektivna migracija može uzrokovati disparitet u dohodima u zemlji prijema i time da utiče na migrante, ako prava migranta nisu poštovana (za isti posao primaju manje plate od domaćeg stanovništva, drugi rade pod lošim uslovima). Uticaj na žene migrankinje: fizičko ili seksualno zlostavljanje ili uznemiravanje.

Izvor: Lakshmi, 2007, prema: Grečić, 2010.

Povratnici

Povratnici obuhvataju kretanje lica koja se vraćaju u zemlju porekla ili prebivališta, obično nakon provedene najmanje jedne godine u inostranstvu. Povratnici mogu biti pravi podsticaj za razvoj zemlje porekla, na taj način što oni mogu delovati i kao investitori, koristeći svoj akumulirani finansijski kapital, i kao inovatori, koristeći specifično znanje i preduzetničke veštine koje su mnogi od njih stekli u zemljama u koje su emigrirali (Bodrožić, 2014). Potencijal povratnika da postanu razvojna snaga zavisi od različitih kontekstualnih faktora, kao što su stepen i vrsta podrške koju pruža zemlja porekla.

Visokoobrazovane stručnjake koji su se školovali i radili u inostranstvu, ali na kraju odlučili da se vrate u svoju zemlju i nastave život u njoj, okuplja neformalna grupa „Repats Serbia“. Osnovala ju je Jovana Ružić, povratnica iz SAD-a, gde je živela i radila 11 godina. Grupa broji oko 1257 članova i postoji već 5 godine, a članovi se sastaju jednom mesečno sa

ciljem da se međusobno pomažu i podržavaju, razmenjuju ideje i iskustva, kao i da se profesionalno povezuju radi ostvarivanja saradnje.

Organizacija srpskih studenata u inostranstvu okuplja preko 3000 mladih iz Srbije koji studiraju ili su studirali van granica svoje domovine. Mnogi koji se po završetku studija vrata u Srbiju, nailaze na brojne prepreke u priznavanju diploma stečenih i na nekim od najprestižnijih svetskih univerziteta, što predstavlja veliki problem za njihovu integraciju u radnu atmosferu, putem osnivanja firme ili pronalaženja posla (ОССИ, 2013). Taj problem ima pak mnogo veće koncekvence, jer kada se sagleda u celini, postaje jasno da se problemi u priznavanju stranih diploma ne odražavaju samo na svršene studente, već i na privredu i društvo u celini, jer kočeci integraciju ljudi u ekonomiju oni kočee i ekonomski razvoj. Predstavници ove organizacije ističu da kao u slučaju Austrije, Nemačke i ostalih zemanja EU, i Srbija treba da zadrži mogućnost da samostalno odredi uslove vezane za tzv. regulisane profesije (delatnosti od posebnog značaja za državu: pravo, medicina, stomatologija, obrazovanje, inženjerstvo itd.) i propiše minimalne standarde neophodne za priznavanje diploma iz ovih oblasti. Početkom 2015. godine ovaj zakon je i usvojen.

Mnoge zemlje uspešno su realizovale strategiju povratka kao što su Singapur, Juzna Koreja, Kina, Indija.

ZAKLJUČAK: UNIVERZITET KAO CENTAR SARADNJE

Pored teorisjkih i istraživačkih studija o povezivanju i umrežavanju sa dijasporom i u Akcionom planu razvoja Grada Niša (2014) ističe se potreba za projektima sa tom svrhom. Takvi su na primer projekat „Okupimo pamet“ koji ističe povezivanje profesora, stručnjaka iz dijaspore i regiona i iz Grada, a u kome učestvuju Kancelarija za saradnju sa dijasporom, Kancelarija za mlade, Udruženje Srba iz Švajcarske, Univerzitet i fakulteti, pojedinci. Takođe se ističe i osnivanje Razvojnog Centra za dijasporu i Srbe u regionu, čije bi aktivnosti bile sprovođenje online seminara, radionica, konferencija, savetovališta, časova radi razmene znanja ljudi iz Niša i iz dijaspore.

U istraživanju Ćirić i Todorović (2015) na uzorku od 335 studenata različitih fakulteta u Nišu dobijeno je da kada je u pitanju informisanost u vezi sa odlaskom u inostranstvo podaci su pokazali da je veoma informisanih 8,5%; informisanih 23,4%; da ponešto znaju odgovorilo je 44,8%; veoma malo su informisani 19,2% i uopšte nisu informisani o ovim temama 4,2%. na pitanje da li bi voleli da postoji posebna institucija koja bi se bavila studentima i posle završenog Fakulteta studenti odgovorili na sledeći način: Da je odgovorilo 76,1% ispitanika, možda 18,5% (ukupno za ove dve grupe 94,6%) i ne 3,4%. Autori zaključuju da rezultati govore da je potrebno oformiti takvu instituciju pri Univerzitetu, koja će strateški napraviti koncept, gde bi se počelo od pravljenja baza podataka o studentima završnih godina, kao i o maturantima, zadavati upitnik koji će indetifikovati mlade ljude koji su zaista spremni da se otisnu u inostranstvo. Ovo istraživanje je ukazalo da oko 80% mladih ljudi žele da odu, a da 30% od

ukupnog broja realizuju svoj odlazak. Takođe se ističe da mlade ne mogu biti sprečeni da odu u inostranstvo ako to žele, s obzirom da je to povezano i sa karakteristikama ličnosti a ne samo sa uslovima u društvenom okruženju, ali strateškim planiranjem može se naći način da ostanemo u kontaktu sa njima.

Implikacije:

- Potrebno je unapređenje saradnje univerziteta sa mladim stručnjacima u Srbiji koji žele da napuste zemlju, srpskom intelektualnom dijasporom i povratnicima.
- Postoji potreba da se o prednostima i nedostacima odlaska u inostranstvo informišu studenti, kako bi njihova očekivanja bila što realnija.
- Potrebno je oformiti instituciju pri Univerzitetu koja bi se strateški bavila studentima i posle završenog fakulteta.
- Poželjno je da se u svim univerzitetskim gradovima u Srbiji oforme takve posebne institucije/centri, gde bi glavni bio u Beogradu.
- Potrebno je zainteresovati i angažovati mlade ljude na što većem broju projekata.
- Potrebno je definisati strateški plan povratka mladih. Veoma je važno pitanje kako stimulisati povratak mladih u svoju zemlju ili razvijati dobru poslovnu saradnju sa njima.

LITERATURA

- Armario, E. M. „Tourist Satisfaction: An Analysis of its Antecedents“. *Asociación Española de Dirección y Economía de la Empresa International Conference Spain*, 367-382, 2008.
- Boneva, B. S. & I. H. Frieze. „Toward a Concept of a Migrant Personality“. *Journal of Social Issues* 57 (2001): 477-492.
- Ćirić, T. i J. Todorović. „Porodični i personalni činioci interesovanja studenata Univerziteta u Nišu za odlazak u inostranstvo“ (materijal prezentovan na naučnom skupu „Odliv mozgova – uzroci i posledice na nacionalni razvoj inođetiteta“), 19. jun 2015, Univerzitet u Nišu.
- Ćirić, T., M. Sinđić i J. Matković. „Osobine ličnosti i porodični odnosi maturanata koji imaju tendenciju da studiraju ili rade van Republike Srbije“. 62. *Sabor psihologa Srbije* (knjiga rezimea), 27.-28. Zlatibor: Društvo psihologa Srbije, 2014.
- Filipović, J. *Management of the Serbian Diaspora Virtual University as a Complex Organization*. Germany: Lambert Academic Publishing, 2012.
- Grečić, V. *Srpska naučna dijaspora*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010.
- Jokela, M. „Personality predicts migration within and between U.S. states“. *Journal of Research in Personality* 43 (2009): 79–83. doi:10.1016/j.jrp.2008.09.005.

Komparativna analiza sistema priznavanja stranih visokoškolskih diploma u 10 zemalja sveta, 2013.

Kostić-Stanković, M., J. Cvijović, N. Žarkić Joksimović. „Internal Public Relations within Serbian Intellectual Diaspora“. *Actual Problems of Economics* 6, 144 (2013): 283-294.

Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu, 2011.

Tamara Ćirić

COOPERATION OF THE UNIVERSITY WITH YOUNG PROFESSIONALS IN SERBIA WHO PLAN TO LEAVE THE COUNTRY, WITH THE SERBIAN INTELLECTUAL DIASPORA AND WITH THOSE WHO HAVE RETURNED TO SERBIA

Summary: As brain drain is a major social problem, it is essential to establish a network of young professionals who plan to leave the country, the Serbian intellectual diaspora and those who have returned from abroad. Statistics indicate that in the last two decades Serbia has been the top country in the region and the second one in the world when it comes to brain drain. 32,000 young people leave the country annually. 700 of them have academic education, and 2% of those who leave are under 40. With each person who has high education and leaves the country, Serbia loses EUR300,000 invested in their education. In addition, Serbia has approximately 8000 people holding a PhD, though the number can be assumed to be much higher. Serbia also has no precise data on the number of those who have returned from abroad – unofficial data indicate that there are 1257 such people. Globalization processes and fast IT development, innovations in transport and telecommunications, open up possibilities for networking of the three target groups. The main goal thereby would be exchange of experience, the preservation of national identity, assistance in the development of Serbia in the economic, cultural, educational and scientific sphere. The hub of such activities could be the university.

Key words: young professionals, brain drain, diaspora, those who have returned from abroad, university

ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЈА, ХОМОГЕНИЗАЦИЈА И СТАНДАРДИЗАЦИЈА РАДНЕ ДЕЛАТНОСТИ И ПРОМЕНЕ У ОДНОСИМА ЧОВЕК-РАД

Резиме: У раду се разматра повезаност глобализације као друштвеног процеса са процесом интелектуализације рада и променама у садржају и карактеру рада, које доводе до испољавања капитала у облику *интелектуалног капитала*, у коме се човек својом радном делатношћу испољава кроз своје знање (које постаје основни развојни ресурс) и чије рационално и продуктивно (профитабилно) захтева (и претпоставља) однос према учесницима у радном процесу, као слободним и равноправним људима. У овом контексту разматра се појмовно одређење пристожног (достожног) рада и перспективе и последице његовог остваривања, као задатог циља у еволутивном развоју капитализма и људског друштва. Осим тога указује се и на људску делатност са становишта хомогенизације и стандардизације, њихов значај и утицај.

Кључне речи: глобализација, интелектуализација, рад, пристожан рад, хомогенизација

1. Педесетих година прошлог (двадесетог) века, глобализација “као баук” кружи Европом. Почетком овог (двадесетпрвог) века, она је друштвена реалност глобалног карактера “уједињујући друштво тако да се говори о “глобалном друштву” о “мегадруштву” са многим противуречностима. Процес глобализације проучавају многе науке изучавајући сложеност и комплексност проблема глобалног карактера и феномен глобализације, а настаје и нова академска и научна дисциплина *Глобалистика* (Чумаков, 2009: 60-89). У социолошком проучавању глобализације њени оснивачи разматрају њене основне процесе од којих су два: *процес настанка глобалног система развоја привредно-економских веза* које изражавају трансформацију и интеграцију у глобалној економији (основану на транснационалним кооперацијама које делују у целом свету изван контроле државе) и *процес глобализације културе* којом се замењују локалне културне потребе. То су и основе глобалног система, којим се означавају процеси глобализације који настају независно од политике нације – државе и националних друштава, представљајући самосталну међународну појаву и процес наднационалног, наддржавног постојања (Григорьев, 2006: 60-61).

¹ dacamarkovic@yahoo.com

Глобализација као процес настанка глобалног привредно-економског система исказује се ширењем подручја економске моћи, освајањем нових територија (извора сировина и тржишта) без употребе рата (за разлику од ранијих освајања) употребом новца. Новац притешњен просторним границама не може да се умножава изван тих граница, он се гуши и умире. Глобализација представља смислен начин да новац добије замах, доноси профит мирним путем (Борико, 2002: 25). То је процес који је *омогућен развојем високе технологије* (која је омогућила “сажимање” простора и времена) *и тржишним силама* (исказане тржишном конкуренцијом и доминантним обликом кретања капитала у облику новац-новац који доноси профит, чиме је омогућено оформљење општечовечанске финансијско-информационе технологије (Ушкин, 2003: 185). Идеја глобализације потекла је од западних (развијених) капиталистичких држава у тежњи да заузму владајући положај на планети “да организацију цело човечанство у функцији својих конкретних интереса, а не у интересу неког апстрактног човечанства” (Зиновјев, 2002: 306). *Глобални систем* који настаје глобализацијом као нова информационо-техничка, економско-еколошка, научно-политичка и социо-културна стварност није увек схваћен као друштвена реалност, са специфичним структурама и процесима, развијајући се у границама човечанства. Вероватно се не схвата и не прихвата због тога што је човечанство, у коме се овај систем простира прожето сложеним светско-привредним и међународним односима мењајући се по мери промена, природног и социјалног окружења човека, стварајући материјалну и духовну културу, формирајући индивидуално-личносне интересе и вредности и различите циљеве развоја (Лейбин, 2003: 57). Тај систем састоји се од подсистема који су међусобно повезани и показују одговарајући утицај једних на друге.

Глобална економија јавља се као подсистем глобалног система. Она означава свеукупност националних економија. То је јединствен противуречан систем богатих и сиромашних држава. У њега су земље улазиле неједнако развијене и та неједнакост у систему се одржава (Reirnet, 2006: 57). У ствари, *глобална економија, на одређен начин представља освајање планете од стране транснационалних држава у интересу тих корпорација које доминирају над националним економијама* (Марковић, 2008: 37-90). *Са глобализацијом неолиберални капитализам добија глобалне размере, постаје глобални капитализам.* У њему доминирају транснационалне корпорације, смањена је улога државе, распрострањена масовна култура и остварена информацијска реалност (Бабков, 2003: 69-103). Извршено је умрежавање света на основама приватизације, дерегулације и либерализације, тј. слободног тржишта, и ствара богатство уз обећање “да ће сви који се подвргавају захтевима светског тржишта бити благословени земаљским богатством” (Веск, 2004: 117). Међутим, остваривање овог обећања није оствариво. Јаз између начела профита и начела хуманизма постоји “у основи капитализма било којег нивоа развијености (Ђорђевић, 2006: 69), па и у глобалном неолибералном капитализму. У њему се новац позиционира као врховни владалац. Од ефикасности и максимализа-

ције профита ствара се апсолутна вредност и мит. Моћ новца гази човеково достојанство, вређа његову част и уништава наду.

“Ново тројство тржиште-конкурвенција-новац појављује се на светској сцени с намером да се уздигне у врховну власт, која ће владати пословима планете, намећући своја правила државама и своје уједначавајуће норме упркос културним вредностима и идентитету (Мајор, 1977: 53).“

2. Глобализација и глобални капитализам (настао са њом) захтевају нове (научно засноване) одговоре, не само на традиционално филозофско питање о положају човека у свету и космосу, већ и о положају човека у свакодневници, пре свега у глобалној економији и радној средини која се уобличава у њој (Видјанин, Журавлева, 1997: 63). У том циљу потребно је критички са теоријског становишта промишљати економску стварност (глобализацију и глобални капитализам) супротно данашњој стандардној теорији која узима случајно изабране претпоставке настојећи да натера стварност да им се прилагоди (Reirnet, 2006: 16). У оваквом приступу треба истраживати (и истражити) глобални неолиберални капитализам са тржиштем као одлучујућим механизмом регулисања робне размене и последице које из тога произилазе у контексту сазнања да је од савременог тржишног механизма угрожена већина привреда, углавном због неуважавања друштвеног (и људског) фактора. Јер, тржиште не постоји без људи. Оно је укључено у структури друштвених односа (Гозабов, 2007: 283). У оваквом приступу и промишљању, треба критички размотрити и одбацити схватања да су људи средства чија радна делатност (само) доприноси друштвеном напретку, а уважити и теоријски унапредити схватања по којима радном делатношћу људи доприносе друштвеном напретку, али и исказују као стваралачка и слободна бића, остварујући услове своје материјалне егзистенције и социјални статус ступајући у међусобне односе (Шарков, 2007: 52). У тим односима људи изражавају своја идејно-политичка опредељења, улогу у политичкој организацији друштва, место у категоријалном систему вредности и однос према том систему (Козловеский, 1996: 68). Промишљање суштине глобализације као глобалног друштвеног процеса и основних обележја глобалног неолибералног капитализма као система конципираном на знању као основном развојном ресурсу, па се означава као *knowledge capitalism*, треба разматрати у контексту развоја техничке основе рада и промена у његовом садржају са последицама које га прате. Наиме, развој производних снага *представља основу фазног развоја капитализма, али је и капитализам тежећи што већој рационалности и продуктивности у циљу присвајања што вишег профита, подстицајно погодовао развоју производних снага.* У таквом приступу и технолошка глобализација доводи до замене рада човека радом машина, у почетку на пословима који не захтевају способности човека, а касније и на пословима који захтевају способности човека, уколико и кад и те послове могу да врше усавршене машине.

У овом следу развоја упоредо са глобализацијом и њеним ширењем повећавао се значај знања као развојног ресурса. Човек се радном делатношћу исказује све мање својом физичком снагом, а све више својим мисаоним способностима. На овај начин у одређеном смислу врши се интелектуализација човекове радне (посебно производне) делатности, а интелектуални капитал постаје реалност привредног и друштвеног живота.

Трећом технолошком револуцијом настаје компјутерска технологија. Она мења положај човека у систему човек-машина. Човек од управљача машином постаје монитор машине. У радној средини микро-електронских направа опада количина људског рада. И не само да се смањује, већ скоро и нестаје сучељавање радника са материјалом. У ствари, са компјутерско-информацијском технологијом настају значајне промене у садржају људског рада (Марковић, 2005: 31-39) које имају за последицу губљење осећања о његовој сврсисходности и њој заснованом осећању самопоштовања и самовредновања за којим, по правилу у мањој или већој мери имају сва људска бића (Фукујама, 1997: 198). Међутим, поред негативних последица промене у садржају и карактеру рада имају и позитивне последице које омогућавају да знање постаје основни развојни ресурс у условима глобалног неолибералног капитализма, у тој мери да оно као такво постаје и његово главно обележје. То је капитализам конципиран (и одређен) више на интелектуалном капитализму, а мање на новчано-физичком капиталу (богатству). Основу овог модела капитализма представља веровање у тржиште и појединца. *Централна вредност и значај појединца је испорука знања а не снага мишића.* У овом моделу се признаје организација процеса, рутине и директиве које су садржај експлицитног знања које се дисеминира (Миличић, 2006: 229). У ствари, у капитализму (*knowledge capitalism*) знање и умеће су једини извори одрживе и дугорочне компатибилне предности корпорација, и ширих друштвених структура (Милачић, 2006: 244). Зато људе – носиоце знања и умећа, суштине друштва и капитализма знања треба третирати као бића која мисле, способна да произведу и усавршавају свој живот у историјски конкретном животном пространству, захваљујући својој животној сили.

Са становишта овог сазнања у најновијим истраживањима положаја човека (људи) у глобалној економији и у корпорацијама (у којима остварују радну делатност – испољавајући своје знање и умеће) нашла су своје место и два релативно нова приступа у промишљању људског потенцијала: *индекс развитака људског потенцијала* (ИРЉП) и *индекс животне силе човека* (ИЖСЧ). Индекс развитака људског потенцијала има четири парадигме: *продуктивност* – раст; *рационалност* – могућност за реализацију способности и коришћења добара; *стабилност* – сигурност приступа у тековинама цивилизације садашњих и будућих покољења и *ширење могућности* – развитака који се остварује не само због интереса људи, већ и њиховог напрезања. *Показатељи индекса развоја људског потенцијала су: очекивано трајање живота и реални бруто национални производ по глави становника.* Узети заједно ови

показатељи одражавају три *главна својства*: *здрав живот, знање и ниво живота достојан човека* (Григорьев, 2006: 95-96). Полазећи од карактеристика глобалне економије и новог приступа у промишљању људског фактора у њој, сматрамо да треба допунити четири парадигме ИРЉП, петом парадигмом – *исказом о условима рада у којима није угрожен интегритет човека*. Индикатори животне силе човека (ИЖСЧ) су категорије *виталистичке социологије* која је развила систем показатеља развита животне силе човека као биопсихосоцијалног бића исказујући његове способности производње и усавршавања свог живота у конкретним социоисторијским и социокултурним условима који одговарају потребама прогресивног развоја друштва. Сагласно традицији примене ИЖСЧ и еволуцији животне силе човека формулисани су индикатори њене развијености (Григорьев, 2006: 95-96). *Прво*, средња вредност показатеља развијености физичких, психичких и социјалних способности човека. *Друго*, постојање основних група показатеља физичког, психичког и социјалног здравља које изражавају најбоље постојање и развој основних снага човека, формираних у свим основним сферама друштвеног живота – економији, политици, социјланом и духовно-културном развоју. Интеграција ових фактора омогућава оптимализацију напора у оцени развоја животне снаге човека у целини и посебним сферама друштвеног живота (Жуков, 1996: 9-11).

3. Разматрања о индексу развита људског потенцијала и индексу развита животне силе човека, настају у контексту потреба за што продуктивнијом и профитабилнијом људском делатношћу када се она интелектуализује и из тога произилази захтев да се људи – носиоци знања и умећа (интелектуалног капитала) у организовању радне средине и радног процеса третирају као мислећа и слободна бића са заштићеним интегритетом у свим његовим међусобно условљеним и повезаним компонентама (Григорьев, 2006: 95-96). Овим разматрањима је претходила, пратила и прати, активност Међународне организације рада (МОР) (Марковић, 2008: 308-338). У овом смислу МОР је на Филаделфијској конференцији (1944) преузео обавезу да припреми програм чија примена ће обезбедити услове рада у којима ће запослени осећати задовољство радом, исказујући у пуној мери своје способности доприносећи општем благостању. Полазећи од ових и сличних ставова у документима МОР-а, у тежњи да се успостави склад између садржаја људског рада и достојанства човека, приступило се одређивању садржаја *пристојног (достојног) рада*.

Пристојан рад је дефинисан као високоефективан рад у добрим производним, социјално-радним и безбедним условима са попуњеним капацитетима, који чини сваког радника задовољним омогућавајући му да у пуној мери испољи своје способности и вештине. То је добро плаћен рад у коме су заштићена права и достојанство радника, којим се они активно ангажују у делатности организације (Марковић, 1970: 41-42). Остваривање овако схваћеног многоаспектног одређеног пристојног рада у условима противуречног глобалног система разматрано је више пута и са више становишта, а најсвестраније у

Извештају генералног директора међународног бироа рада (1999). (Гриценко, 2008: 129). У том Извештају речено је да пристојан рад представља глобални захтев и политичку директиву и да много шта у нашој будућности зависи од наше способности да пронађемо решење овог проблема, тј. остваривања пристојног рада. Тај рад – пристојан рад, речено је у *Извештају* представља више оријентир него остварени циљ, и указано је на могућност његовог претварања у глобални циљ, као и на потребу остваривања четири стратегијска задатка као предуслова за претварање пристојног рада у глобални циљ. Ти задаци – предуслови су: ширење могућности запошљавања; утврђивање система социјалног запошљавања и развој и учвршћивање система социјалног дијалога и права на једнакост.

У расправама о “пристојном” раду често се указује да је то мање остварени циљ, а више оријентација за остваривање тог циља (“пристојног рада”). Ипак не само из методолошких, већ и из акционо практичних (усмеравајућих) разлога потребно је, на мање више систематичан начин изложити основне садржаје (елементе) чијем остваривању треба тежити. *Тиме се на одређен начин даје допринос дефинисању пристојног рада и у извесном смислу олакшава и индексација његовог остваривања.* У оваквом приступу може се рећи да је “пристојан” (“достојан”) рад: високо квалификован рад; одвија се у добрим производним и социјалним условима са пуним капацитетом; омогућава испољавање знања и умећа учесника; са безбедним условима рада; заштићеним правима и достојанством човека; адекватно плаћен; ангажовањем радника у пословима организације и задовољним учесницима у вршењу радне делатности. Људска радна делатност у условима “пристојног рада” представља довољно, “пространство” да се људи искажу као стваралачка, слободна и вредносна бића доприносећи не само вишој продуктивности већ и остваривању човека као генеричког бића. Доприносећи економском расту, остваривањем веће продуктивности, “пристојан рад” јавља се и значајним чиниоцем усаглашавања економског раста и друштвеног напретка.

Економска активност се одвија у оквиру глобалне економије, у глобалном систему са јединственим тржиштем, али разликама међу државама у погледу њихове економске развијености и образаца организовања, што утиче на остваривање концепта “пристојан рад” као глобалног процеса. На остваривање, тачније неостваривање или отежано остваривање тог концепта, значајно утичу два глобални проблеми савременог друштва: *запосленост* (незапосленост) и *сиромаштво*. Ова два проблема су међусобно условљена и повезана и препозната је потреба њиховог решавања на глобалном плану (у глобалним размерама), као предуслов остваривања “пристојног рада”. У овом смислу треба схватити и ставове Генералне скупштине Уједињених нација (2000) о социјалном развоју и подршци Програму МОР-а о “пристојном раду” и ставове њене седнице 1970. године о спремности да подржи праведну глобализацију обезбеђивања циљева потпуне и продуктивне запослености и пристојног рада уз обезбеђивање поштовања основних принципа и права у области рада (Report of the Direktor

– General, 1999). Полазећи од потребе да се остваривање “пристојног рада” промишља и остварује као глобални проблем, *комбинацијом исказа о индексима развоја људског потенцијала, животне силе човека и садржају “пристојног рада” могућа је формулација теорије о новом схватању управљања друштвом које карактерише пораст динамике и сложености друштвених односа чије решавање тражи “маштовитост за реорганизацију укључујући ту и промену концепта, на прелазак из друштва људи – произвођача у друштво људи ствараоца* (Марковић, 2009: 120-124). Та маштовитост треба да се креће у правцу превазилажења односа конфронтације у сфери рада изналажењем облика социјалног партнерства и солидарне одговорности радника и послодаваца за економски развој (раст) и друштвени напредак изражен у хуманом развоју друштва.

Проблеми успостављања “пристојног рада” разматрају се на глобалном нивоу, на нивоу ужих области друштвеног организовања и на нивоу институционалних облика организовања рада (предузећа, корпорација, и сл). У овом погледу потребно је критичко промишљање институционалних облика организовања људске радне делатности, посебно у економским наукама (Мајор, 1991: 46), у изналажењу нових облика организовања усаглашених са променама у садржају и карактеру рада које промовишу знање (и умеће) као најзначајнији развојни ресурс као интелектуални капитал и интелектуалну својину (Ељмеев, 2007: 207). *Нови институционални облици организовања радне делатности треба да омогуће њихова усаглашавања са могућностима које пружа интелектуални капитал у смислу остваривања “пристојног рада и на њему зсноване високе продуктивности радне делатности, основе конкурентске предности у тржишним условима.* У овом погледу од посебног значаја је могућност учешћа запослених у управљању пословима институционалних облика организовања рада. Оваквим приступом, у облицима организовања радне делатности, у одређеном смислу, нестаје економски и настаје социјално-културни детерминизам (Лопотин, Дорошков, 2010: 11-30).

Остваривање “пристојног рада” у појединим земљама има доста специфичности које захтевају озбиљно промишљање уз респектовање односа у глобализирајућем друштву који могу утицати на остваривање “пристојног рада” у појединим од њих. У овом смислу поребно је уважавати премештање економске моћи са Запада на Исток и јачање улоге државе у креирању политике, посебно економске и у регулацији тржита. Уз то свет све теже налази решења за глобалне проблеме а регионалне интеграције добијају све већи значај у комуникацијама и сардњи. Очекује се снажан и неуравнотежен развој и да би се избегле кризне ситуације тражи се усавршавање правила пословања, преузимање ризика за одржање стабилности међународне заједнице и у том циљу преузимање одговорности богатих слојева и пословних кругова за социјалну ситуацију уз њихово уважавање основних животних потреба обичног (све сиромашнијег) света. Међутим, отежано остваривање “пристојног рада” не треба да остане “за боља времена” када за то буду испуњени услови за његово остваривање. Овај рад –

пристојан рад, као стратегијски циљ може се и фазно остваривати ако се прихвати његов значај као стратегијског циља у остваривању хуманог развоја друштва.

4. Разматрање многоаспектне интелектуализације човекове радне делатности требало би вршити у контексту развоја науке која је најзначајнији духовни производ и највећа креација људског ума захваљујући чему човек креира све сложенију и савременију технологију (Ковачевић, 2014: 9) која омогућује значајне промене у садржају и карактеру његове радне делатности које доводе до промена у односима човек-рад и утичу одређујуће на економске токове омогућавајући различите могућности уобличавања њихових (различитих) концепата. У овом контексту присутна су у науци различита промишљања међу којима је и интелектуално промишљање савременог грчког мислиоца-економисте Јаниса Варуфакиса.

Овај научник-економиста указује на постојање два различита супротна концепта савременог друштва заснована на научном приступу у схватању развоја савремених производних снага: једном утопијском комунистичког друштва и другог у коме машине постају наше механичке слуге. По првом комунистичком утопијском концепту друштва, у коме нема најамног рада, машине служе испуњењу свих људских потреба, а људима омогућавају да се баве филозофским расправама и границама свемира и значају начина живота. По другом концепту, супротном првом, машине преузимају власт и претварају људе у робове, стварајући илузију да људи и даље имају контролу над машинама. Аутор закључује осврт на ове могуће концепте да људи уколико сами не делују на свој свет, у контексту једне политике прогреса онда преузимају ризик за свет „у којем мислимо да сами контролишемо своје животе, а у стварности смо заправо робови нашег властитог делања, осуђени од сопствене природе и препуштени на милост и немилост силама које нисмо у стању да контролишемо.

Међутим, овај концепт друштва у коме машине перузимају власт над људима, да би се оствариле потребно је да интелектуализација радне делатности буде праћена хомогенизацијом и стандардизацијом радне делатности. Зашто се у неолиберализму корпорације боре да „хомогенизују и стандардизују рад, јер све док оне саме не успевају да нас претворе у аутомате, а да при том њиховим конкурентима то полази за руком, њихови трошкови падају и ако сами профитирају“ (Варуфакис, 2015). Али када сви радници најзад постану аутомати, наша привреда наликоваће савршено ефикасном свету, свету машина који се састоји из мноштва машина. Свако од њих има своју функцију, али се не ствара њихова вредност.

У контексту оваквог приступа поменути аутор објашњава и односе у неолиберланом капитализму, посебно пад профита и кризне ситуације. „Они, истиче он, који имају велике своте готовина у резерви, корпорације и богати појединци, много више се плаше да инвестирају у производне активности, страхујући да ће производи који би потекли из нових фабрика и нових производних јединица остати непродата, и то због ниске потрошње потрошача који немају готов новац којим би

платили. И стога они не инвестирају, а резултат тога је да се не отварају радна места, нема повишице надница. И тако док капитализам и неолиберализам успевају да хомогенизују радни порцес, интензитет производне робе у одређеном времену расте, али вредност пада. То доводи до пада профита и кризних ситуација“ (Рогановић, 2015: 2).

Сагледавање стања у неолибералном капитализму у овом контексту и са свих становишта захтева ново промишљање тржишног механизма у неолибералном капитализму и сагледавање односа фактора производње у условима интелектуализације човекове радне делатности не само са становишта њеног развоја за продуктивност и хуманизацију рада већ и са негативним последицама које прате хомогенизацију и стандардизацију радне делатности са становишта дезинтеграције радних (производних) процеса и социјалног положаја човека као ствараоца. Овај нови приступ захтева критичко преиспитивање предметне одређености и конципирања свих наука које на неки начин за предмет проучавања имају људску радну делатност и однос човек-рад.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабков, Ф. Д. и др. *Савремениј глобалниј капитализм*. Москва: Алма-прес, 2003.
- Веск, У. *Моћ против моћи у доба глобализације*, Загреб: “Школска књига”, 2004.
- Борико, А. *НЕХТ – мала књига о глобализацији и свету будућности*. Београд: «Народна књига Алфа», 2002.
- Варуфакис, Ј. *Овај свет може да буде бољи. Моји разговори са ћерком о економији*. Београд: Креативни центар, 2015.
- Видянин. В. И., Журавлева, Г. П. (ред.). *Економическая теория*. Москва: ИНФРА, 1997.
- Гозабов, И. А. *Социјална философија*. Москва: Академическиј проект, 2007.
- Григорьев, С. И. *Словарь виталистической социологии*. Москва:, Горадарики, 2006.
- Гриценко, Н.Н. и др. *Економика и рынок труда в Роосси*. Москва: Академија труда и социјалнои одношениј, 2008.
- Ђорђевић, Р. *Човек, вредности и историја*, Београд: Институт за филозофију Филозофског факулета, 2006.
- Ельмеев, Б. Я. *Социјална економика труда*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербург, 2007.
- Жуков, В. И. *Људски ресурси – индекс социјалног развитка становништва*. Београд: ЦУРО, 1996.
- Зиновјев, А. *Запад – феномен западњаиштва*. Београд: Наш дом – Ade d’homme», 2002.
- Козловескиј, П. „Етическая економия как синтез экономической этической теории“. *Вепросы философии* 8 (1996): 68.

- Ковачевић, З. Сусрет и сукоб са науком. Нови Сад: Академска књига, 2014.
- Лейбин, В. М. *Глобална система*. У И.И. Мазур, А. Н. Чумаков (глав. ред. и саставители) *Глобалистика-енциклопедија*. Москва: ЦНПП и «Диалог», ОАО издателство «Радуга», 2003.
- Лопотин, В. Н., Дорошков, В. В. *Защита интеллектуальной собственности*, Москва: Юрайт, 2010.
- Мајор, Ф. *УНЕСКО: идеал и акција*. Београд: Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу и Завод за уџбенике и наставна средства, 1977.
- Мајор, Ф. *Сутра је увек касно*. Београд: «Југословенска евија», 1991.
- Марковић, Ж. Д. *Глобална економија*. Ниш: Економски факултет Универзитета у Нишу, 2008.
- Марковић, Ж.- Д. „Глобална економика и человеческий фактор“. *Социологически иследования* 11(2005): 31-39.
- Марковић, Ж. Д. *Глобалистика и криза глобалне економије*. Београд: «Графипроф», 2009.
- Марковић, Ж. Д. *Социологија безбедности труда*. Москва: Издателство Российского государственного социального Университета, 2009.
- Марковић, Ж. Д. (1970): „Нормативна делатност Међународне организације рада у области заштите на раду“. *Социјална политика* 3-9 (1970): 41-42.
- Миличић, В. *Индустрија знања, нова парадигма одрживог развоја*. Нови Сад: Технички факултет Универзитета у Новом Саду-ФТП издања, 2006.
- Reirnet, E. C. *Globalna ekonomija*. Beograd: Ćigolja štampa, 2006.
- Report of the Direktor – General*, International Labor Conference, 87 t2, Geneva, 1999.
- Рогановић, В. Франкенштајнска судбина неолиберализма. „Политика“ – Културни додатак 21. 11. 2015.
- Ушкин, А. И. *Глобализација*. У И.И. Мазур, А. Н. Чумаков (глав. ред. и саставители) *Глобалистика-енциклопедија*. Москва: ЦНПП и «Диалог», ОАО издателство «Радуга», 2003.
- Фукујама, Ф. *Крај историје и последњи човек*. Подгорица: ЦИД, 1997.
- Чумаков, А. Н. *Глобализација – контуре целостног мира*. Москва: «Перспект», 2009.
- Шарков, Ф. Н. *Социологија: теорија методи*. Москва: «Экзамен», 2007.

INTELLECTUALIZATION, HOMOGENIZATION, AND STANDARDIZATION OF WORK AND THE CHANGES IN MAN-WORK RELATIONS

Abstract: This paper analyses the connection between globalization, as a social process, intellectualization of work, and the changes in work content and character, which result in capital being manifested as *intellectual capital*, in which man affirms himself with his work through his knowledge (which becomes the basic developmental resource) and whose rational and productive (profitable) aspect requires (and presupposes) a relation with the participants in the work process, as free and equal persons. Within this context, the paper discusses the concept of decent (deserving) work and the prospects and consequences of its attainment, as a set goal in the evolution of capitalism and human society. The paper also examines human activity from the viewpoint of homogenization and standardization, including their significance and influence.

Key words: globalization, intellectualization, work, decent work, homogenization

СТАВОВИ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ И БИТОЉУ О ЧЛАНСТВУ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ И ОДРЖИВОМ РАЗВОЈУ²

Резиме: Одрживи развој као модел друштвеног развоја је опште-прихваћен на глобалном нивоу, а као димензије се наводе економска, социјална и еколошка димензија у тростепеном, односно култура у четворостепеном. Како Србија и Македонија теже прикључењу Европске уније која је усвајањем докумената такође усмерена ка одрживом развоју у раду су приказани ставови студената о уласку у ЕУ и повећању/смањењу економског раста, незапослености, социјалне сигурности, животног стандарда грађана, разлика између богатих и сиромашних, загађења животне средине и очувања националног идентитета и културе, као показатеља ставова о појединим димензијама одрживог развоја. Анализом добијених података, дошло се до сазнања да је нешто више од половине студената Универзитета у Нишу и Битољу за улазак у Европску унију. Уочена је повезаност између државе у којој испитаници студирају и анализираних ставова о уласку у ЕУ и тврдњи о повећању или смањењу економског раста, запослености, животног стандарда грађана, социјалне сигурности, разлика између богатих и сиромашних, загађења животне средине и очување националног идентитета и културе.

Кључне речи: Европска унија, одрживи развој, Србија, Македонија, ставови студената

УВОД

Увиђајући да друштвени развој посматран искључиво као економски раст не доводи до повећања квалитета живота, као и да је профитабилно оријентисана индустрија довела до исцрпљивања природних ресурса и нарушавања еколошке равнотеже почиње трагање за моделом развоја који би ускладио друштвени развој са капацитетима природе. Мада упозорења да је човек својим делатним односом према природи и концепцијама развоја у којима се потенцира економски раст довео у питање даљи не само развој друштва већ и опстанак налазимо средином прошлог века, а идеје о неопходности хармонизације

¹ vesna.miltojevic@znrfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

односа са природом и много раније, за конципирање модела одрживог развоја од значаја је Извештај Комисије за животну средину и развој Уједињених нација „Наша заједничка будућност“ (World Commission on Environment and Development, 1987). Дефинишући развој као

„развој којим се иде у сусрет потребама садашњости, тако да се не угрожава будућност будућних генерација да задовоље своје сопствене потребе. У суштини одрживи развој је процес промена унутар кога су експлоатација ресурса, усмеравање инвестиција, оријентација технолошког развоја и институционалне промене у хармонији и омогућавају коришћење садашњих и будућних потенцијала како би се задовољиле људске потребе и аспирације (World Commission on Environment and Development 1987: 8)“.

потенцира се интра и интергенерацијска солидарност и неопходност усклађивања друштвено-економског развоја са могућностима и капацитетима животне средине. Одрживи развој као модел развоја прихваћен је на глобалном нивоу захваљујући напорима Уједињених нација од 1992. године. Полазећи од претходно наведеног одређења одрживог развоја, у настојању што прецизнијег дефинисања искристалисала су се два модела: тростепени и четворостепени, при чему постоји сагласност у оба модела о три димензије економској, социјалној и еколошкој. (Види нпр.: Pearce et al., 1990; Repetto, 1986, Милеуснић, 1995; Di Castri 1995; Lay, 2007; Spangenberg; 2007; Nurse, 2006; Hawkes, 2001; Geiger, Zeman, 2010; Lay, 2007; Милтојевић, 2011). Како одрживи развој не потенцира униформност, већ сагледавање могућности на државном и локалном нивоу, културна димензија кроз очување националног идентитета је од посебног значаја.

Глобална настојања у изналагању усаглашавања друштвеног развоја уз социјалну правду и заштиту животне средине подржана су и од стране Европске уније усвајањем, по нашем мишљењу, три кључна документа, Лисабонске стратегије (2000), Стратегије одрживог развоја (2001, ревидирана 2006) и документа Европа 2020: стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст (2010). Приоритетни циљеви држава чланица и земаља које желе да јој приступе су између осталих: економски раст, повећање стопе запослености, очување животне средине, смањење сиромаштва. За Србију и Македонију као земље у транзицији „чланство у Европској унији је и средство за остваривање одрживог развоја (Митровић, Стојић, 2014: 18)“, те су обе и усвојиле националне стратегије (Национална стратегија одрживог развоја Србије, 2005; Национална стратегија за одржив развој во Република Македонија, 2009), јер је један од услова за улазак у ЕУ планирање развоја у складу са принципима одрживог развоја.

У раду су приказани резултати добијени у оквиру пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“, на основу емпиријског истраживања „Културна оријентација актера/студената, међуетнички

односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“. Мада су истраживањем обухваћени студенти три државе, Бугарске, Србије и Македоније, за потребе рада изложени су ставови студената Србије и Македоније као држава које теже укључивању у ЕУ, при чему се индиректно испитује однос студената према одрживом развоју, а на основу ставова о томе шта доноси укључивање у ЕУ. У том смислу анализирани су одговори на питање: Да ли ће се, по Вашем мишљењу, после уласка Ваше земље у ЕУ, повећати или смањити: економски раст, незапосленост, животни стандард грађана, социјална сигурност, разлике између богатих и сиромашних, загађење животне средине и очување националног идентитета и културе. При том, схватања о уласку у ЕУ и ставови о економском расту узети су као показатељи економске димензије одрживог развоја; незапосленост, животни стандард грађана, социјална сигурност, разлике између богатих и сиромашних као показатељи социјалне димензије; загађење животне средине као показатељ еколошке димензије и очување националног идентитета и културе као показатељ културне димензије.

Као инструмент истраживања коришћен је стандардизовани упитник. Репрезентативни узорак чини 818 испитаника са Универзитета у Нишу и 804 испитаника са Универзитета у Битољу (види више: Петровић, 2014, стр. 9–11). Добијени подаци обрађени су SPSS програмом за статистичку обраду података.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Ставови студената о уласку у ЕУ и економској димензији одрживог развоја

Према резултатима истраживања од укупно 1622 испитаника нешто више од половине 51,4% одобрава улазак њихових држава у ЕУ, 26,8% не одобрава, а 21,2% нема став, при чему се 0,7% није изјаснило. На основу дистрибуције одговора уочена је статистички значајна повезаност између ставова о уласку у ЕУ и државе у којој испитаници живе ($\chi^2=44$, 175 df=2 Asymp. Sig. 0,000). Мање од половине испитаника из Ниша одобрава улазак Србије у ЕУ (43,6%), 32,8% не одобрава и 23,4% нема став. Насупрот њима више од половине, 59,8% испитаника из Битоља одобрава улазак Македоније у ЕУ, 21,1% не одобрава и 19,1% нема став.

Дистрибуција фреквенције одговора показује да од 1622 испитаника највећи проценат 51,8% сматра да ће се с уласком у ЕУ повећати економски раст, 35,5% да ће остати на истом нивоу и 12,1% да ће се смањити и 0,6% се није изјаснило (12 студената са Универзитета у Нишу и 8 са Универзитета у Битољу). Од испитаника који одобравају улазак државе у ЕУ (N=830) нешто је већи проценат студената из Битоља 57,3%, у односу на студенте из Ниш, 42,7%, док међу испитаницима који не одобравају (N=433) доминирају студенти из Србије (Ниш=61,2%, Битољ=38,8%), као и код испитаника који немају став (N=195, Ниш=55,3%, Битољ=42,7%).

Статистички значајна повезаност уочена је између ставова о уласку у ЕУ и тврдњи о могућим трендовима економског раста ($\chi^2=35,220$ $df=2$ $Asymp. Sig. 0,000$) и државе у којој испитаници студирају. Разлике у подузорцима су видљиве код прихватања тврдњи да ли ће се економски раст смањити или остати на истом нивоу по уласку њихових држава у ЕУ. Скоро исти проценат студената из Ниша сматра да ће економски раст остати на истом нивоу без обзира да ли су за или немају став о уласку у ЕУ, а нешто већи се противи уласку. Став да ће економски раст остати на истом нивоу има 232 испитаника из Битоља, од тога је 42,2% за улазак у ЕУ, а исти проценат је против или нема став. Од 102 испитаника са Универзитета у Нишу који сматрају да ће се економски раст смањити уласком у ЕУ, највећи проценат се и противи уласку у ЕУ 65,7%, 23,5% нема став, а 10,8% је за улазак у ЕУ. Од испитаника Македоније који сматрају да ће се уласком у ЕУ смањити економски раст, 40,9% није за улазак у ЕУ, 35,5% је за, а 23,7% нема став (Табела 1).

Табела 1.
Економски трендови и улазак у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобравате улазак Ваше земље у ЕУ				
		Да	Не	Немам став	Укупно	
Нишу	Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити економску раст?					
	Повећаће се	ф %	241 66,2	63 17,3	60 16,5	364 100,00
	Остаће исто	ф %	102 30,0	135 39,7	103 30,3	340 100,00
	Смањи ће се	ф %	11 10,8	67 65,7	24 23,5	102 100,00
	Укупно	ф %	354 43,9	265 32,9	187 23,2	806 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	345 73,4	63 13,4	62 13,2	470 100,00
	Остаће исто	ф %	98 42,2	67 28,9	67 28,9	232 100
	Смањи ће се	ф %	33 35,5	38 40,9	22 23,7	93 100,00
	Укупно	ф %	476 59,9	168 21,1	151 19,0	795 100,00
Укупно	Повећаће се	ф %	586 70,3	126 15,1	151 14,6	795 100,00
	Остаће исто	ф %	200 35,0	202 35,3	170 29,7	572 100,00
	Смањи ће се	ф %	44 22,6	105 53,8	46 23,6	195 100,00
	Укупно	ф %	830 51,8	433 27,0	338 21,1	1601 100,00

*Ставови студената Србије о уласку у ЕУ
и социјалној димензији одрживог развоја*

Највећи број испитаника, 41% сматра да ће стопа незапослености по уласку у ЕУ остати на истом нивоу, 35% да ће се смањити, 23,8% да ће се повећати, а 0,2% се није изјаснило. Уочена је статистички значајна веза између државе у којој испитаници студирају ($\chi^2= 29,435$ $df=2$ *Asymp. Sig.* 0,000) и ставова о утицају уласка ЕУ на запошљености становништва. Од 832 испитаника који се изјаснио за улазак у ЕУ свега 21,5% испитаника нишког универзитета сматра да ће се незапосленост смањити и 26,9% битољског универзитета. Од 435 испитаника који се противи уласку 10,1% из Ниша сматра да ће незапосленост смањити и свега 8,5% из Битоља, док од 339 испитаника који немају став о уласку у ЕУ 13% из Ниша сматра да ће се незапосленост смањити и 11% из Битоља.

Највећи проценат студената из Ниша који прихвата тврдњу да ће се повећати незапосленост или остати на истом нивоу уласком Србије у ЕУ и противи се уласку у ЕУ, док међу студентима који су се изјаснили да ће се незапосленост смањити чак 67% се изјаснио за улазак Србије у ЕУ. Највећи проценат испитаника из Македоније који је прихватио све три тврдње је за улазак у ЕУ (Табела 2).

Табела 2.
Незапосленост и улазак у ЕУ

Универзитет у			Да ли одобрите улазак Ваше земље у ЕУ			
			Да	Не	Немам став	Укупно
Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити незапосленост						
Нишу	Повећаће се	ф %	56 35,0	73 46,6	31 19,4	160 100,00
	Остаће исто	ф %	120 31,3	150 39,2	113 29,5	383 100,00
	Смањи ће се	ф %	179 67,0	44 16,5	44 16,5	267 100,00
	Укупно	ф %	355 43,8	267 33,0	188 23,2	810 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	125 56,6	53 24,0	43 19,5	221 100,00
	Остаће исто	ф %	128 46,2	78 28,2	71 25,6	277 100,00
	Смањи ће се	ф %	224 75,2	37 12,4	37 12,4	298 100,00
	Укупно	ф %	477 59,9	168 21,1	151 19,0	796 100,00

Укупно	Повећаће се	ф %	181 47,5	126 33,1	74 19,4	381 100,00
	Остаће исто	ф %	248 37,6	228 34,5	184 27,9	660 100,00
	Смањи ће се	ф %	403 71,3	81 14,3	81 14,3	565 100,00
	Укупно	ф %	832 51,8	435 27,1	339 21,1	1606 100,00

Без обзира што се нешто мањи проценат испитаника из Ниша изјаснио да је за улазак у ЕУ, у односу на испитанике из Битоља, на основу добијених резултата види се да студенти нишког универзитета ($N_{(да\ улазак\ у\ ЕУ)}=355$) у односу на студенте битолског ($N_{(да\ улазак\ у\ ЕУ)}=477$) осећају благи оптимизам када је у питању улазак државе у ЕУ и смањење незапослености (Ниш=50,4%; Битољ=47%).

Са уласком у ЕУ према мишљењу највећег броја испитаника (64,7%) доћи ће до промена у висини животног стандарда. Од овог процента 43,7% је мишљења да ће се повећати, а 17,7% да ће се смањити. 38,6% сматра да ће остати на истом нивоу.

Статистички значајна повезаност уочена је између ставова о трендовима који ће пратити животни стандард и државе у којој испитаници студирају ($\chi^2= 55,899$ $df=2$ Asymp. Sig. 0,000).

Од 832 испитаника који за улазак у ЕУ 55,5% сматра да ће се животни стандард повећати, од 434 која се противе 33,2% прихватају исту тврдњу, а од 339 студената који немају став о уласку у ЕУ, такође 27,7% такође сматра да ће доћи до повећања животног стандарда. Ипак код прихватања тврдњи о тренду животног стандарда по уласку у ЕУ постоје извесне разлике у подзорцима. Од 383 испитаника који сматрају да ће животни стандард остати на истом нивоу, највећи проценат из Србије (40,1%) није за улазак у ЕУ, док је се 237 испитаника Македоније 21,9% противи уласку у ЕУ. Слични резултати су добијени и у односу на прихватање тврдње да ће се животни стандард смањити. Од 114 испитаника из Србије који сматрају да ће се животни стандард смањити уласком у ЕУ, највећи проценат се и противи уласку 60,5%, а од 170 испитаника из Македоније 41,8% се противи уласку у ЕУ (Табела 3).

Табела 3.
Повећање/смањење животног стандарда и улазак у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобравате улазак Ваше земље у ЕУ			
	Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити животни стандард	Да	Не	Немам став	Укупно

Нишу	Повећаће се	ф %	219 70,4	49 12,9	52 16,7	311 100,00
	Остаће исто	ф %	118 30,8	157 40,1	108 28,2	383 100,00
	Смањи ће се	ф %	18 15,8	69 60,5	27 23,7	114 100,00
	Укупно	ф %	355 43,9	266 32,9	187 23,1	808 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	243 75,1	95 11,5	42 13,3	390 100,00
	Остаће исто	ф %	128 54,0	52 21,9	57 24,1	237 100,00
	Смањи ће се	ф %	56 32,9	71 41,8	43 25,3	170 100,00
	Укупно	ф %	477 59,8	168 21,1	152 19,1	797 100,00
Укупно	Повећаће се	ф %	512 73,0	85 12,1	104 14,8	701 100,00
	Остаће исто	ф %	246 39,7	209 33,7	165 26,6	620 100,00
	Смањи ће се	ф %	74 26,1	140 49,3	70 24,6	284 100,00
	Укупно	ф %	832 51,8	434 27,0	339 21,1	1605 100,00

Од 1616 испитаника 41,7% прихвата тврдњу да ће се с уласком у ЕУ повећати социјална сигурност, 44,2% да ће остати иста и 13,7 да ће се смањити. Приближно једнак проценат испитаника оба универзитета сматра да ће улазак у ЕУ допринети социјалној сигурности. Уочена је статистичка значајност између државе у којој испитаници живе и ставова о трендовима који се односе на степен социјалне сигурности ($\chi^2=16,395$ $df=2$ *Asymp. Sig.* 0,000). Нешто већи проценат испитаника из Македоније (46,6%) у односу на испитанике из Србије (37,9%) сматра да ће се повећати социјална сигурност, приближно исти проценат сматра да ће се смањити (Ниш=12,8%, Битољ=14,7%), док 9% више испитаника из Србије у односу на испитанике из Македоније сматра да ће остати на истом нивоу.

Од 306 студената из Ниша која прихватају тврдњу да ће се социјална сигурност повећати највећи проценат 65,4% је за улазак у ЕУ, од 400 студената која сматрају да ће остати на истом нивоу највећи проценат 38% није за улазак у ЕУ, а од 102 студента којаја сматрају да ће се социјална сигурност смањити највећи проценат се такође противи уласку у ЕУ. 369 македонских студената сматра да ће се социјална сигурност повећати, 311 сматра да ће остати на истом нивоу и 116 да ће се смањити, при чему се највећи проценат изјаснио за улазак у ЕУ (Табела 4).

Табела 4.
Социјална сигурност и улазак у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобрите улазак Ваше земље у ЕУ				
	Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити степен социјалне сигурности		Да	Не	Немам став	Укупно
Нишу	Повећаће се	ф %	200 65,4	55 18,0	51 16,7	306 100,00
	Остаће исто	ф %	138 34,5	152 38,0	110 27,5	400 100,00
	Смањи ће се	ф %	17 16,7	60 58,8	25 24,5	102 100,00
	Укупно	ф %	355 43,9	267 33,0	186 23,0	808 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	268 72,6	50 13,6	51 13,8	369 100,00
	Остаће исто	ф %	156 50,2	80 25,7	75 24,1	311 100,00
	Смањи ће се	ф %	53 45,7	28 32,8	35 21,6	116 100,00
	Укупно	ф %	477 59,9	168 21,1	151 19,0	796 100,00
Укупно	Повећаће се	ф %	468 69,3	105 15,6	102 15,1	675 100,00
	Остаће исто	ф %	294 41,4	232 32,6	185 26,0	711 100,00
	Смањи ће се	ф %	70 32,1	98 45,0	50 22,9	218 100,00
	Укупно	ф %	832 51,9	435 27,1	337 21,0	1604 100,00

Види се да македонски студенти не везују улазак земље у ЕУ и трендове везане за степен социјалне сигурности у њиховој земљи.

Од 1616 испитаних студената, нешто мање од половине, 49,5%, верује да чланство у ЕУ неће утицати на на однос између богатих и сиромашних и сматра да ће остати исти, 33,6% сматра да ће се разлике повећати, а 16,7% да ће се смањити. Као и код претходних тврдњи, уочена је статистички значајна веза ($\chi^2 = 23,955$ $df=2$ *Asymp. Sig.* 0,000) између државе у којој испитаници студирају, ставова о уласку у ЕУ и тврдњи о смањењу/повећању разлика између богатих и сиромашних. Највећи проценат испитаника из Србије сматра да ће разлике остати на истом нивоу (N=812) 53,6%, нешто мањи проценат 34,1% да ће се повећати и најмањи проценат 12,3% да ће се смањити. Нешто су другачији резултати добијени у подзорку из Македоније. Од 803 студента 45,8% сматра да ће остати на истом нивоу, 33% да ће се повећати и 21,2% да ће се смањити.

Дистрибуција одговора показује да од 274 испитаника који прихвата тврдњу да ће се повећати разлике између богатих и сиромашних највећи проценат не одобрава улазак Србије у ЕУ, од 434 испитаника који сматрају да ће разлике остати на истом нивоу и од 99 који сматрају да ће се смањити, највећи проценат одобрава улазак земље у ЕУ. За разлику од њих без обзира да ли су се изјаснили да ће уласком у ЕУ да се повећају смање или остану на истом нивоу разлике између богатих и сиромашних, највећи проценат испитаника из Македоније се изјаснио да је за улазак Македоније у ЕУ (Табела 5).

Табела 5.
Разлике између богатих и сиромашних и улазак у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобравате улазак Ваше земље у ЕУ				
Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити разлике између богатих и сиромашних		Да	Не	Немам став	Укупно	
Нишу	Повећаће се	ф %	92 33,6	121 44,2	61 23,3	274 100,00
	Остаће исто	ф %	194 44,7	128 29,5	112 25,8	434 100,00
	Смањи ће се	ф %	69 69,7	16 16,2	14 14,1	99 100,00
	Укупно	ф %	355 44,0	265 32,8	187 23,2	807 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	131 50,0	80 30,5	51 19,5	262 100,00
	Остаће исто	ф %	222 60,8	64 17,5	79 21,6	365 100,00
	Смањи ће се	ф %	124 73,4	24 14,2	21 12,4	169 100,00
	Укупно	ф %	477 59,9	168 21,1	151 19,0	796 100,00
Укупно	Повећаће се	ф %	223 41,6	201 37,5	112 20,9	536 100,00
	Остаће исто	ф %	416 52,1	192 24,0	191 23,9	799 100,00
	Смањи ће се	ф %	193 72,0	40 14,9	35 13,1	268 100,00
	Укупно	ф %	832 51,9	433 27,0	338 21,1	1603 100,00

Ставови студената о загађењу животне средине и уласку у ЕУ

Највећи проценат испитаника сматра да ће се загађење животне средине уласком у ЕУ смањити, 37,4%, нешто мањи проценат, 36,2%, да ће остати исти и најмањи проценат (26,48%) да ће се повећати (Табела 6). Добијене вредности указују да постоји статистичка значајност (Асумр. Sig. 0,002) између државе у којој испитаници студирају, ставова о уласку у ЕУ и повећању/смањењу загађења животне средине.

Табела 6.
Загађење животне средине и улазак у ЕУ

Универзитет у		Да ли ће се по, Вашем мишљењу, после уласка наше земље у ЕУ повећати или смањити загађење животне средине?			
		Повећаће се	Остаће исто	Смањи ће се	Укупно
Нишу	ф	202	282	330	814
	%	24,8	34,6	40,5	100,0
Битољу	ф	224	303	275	802
	%	27,9	37,8	34,3	100,0
Укупно	ф	426	585	605	1616
	%	26,4	36,2	37,4	100,0

За разлику од претходних тврдњи када је утврђена иста статистичка значајност на нивоу целокупног узорка и у оквиру подзорака, код ове тврдње су добијене нешто другачије вредности статистичке значајности која је на граници код подзорка из Ниша *Asymp. Sig. 0,010* и *Asymp. Sig. 0,003* код узорка из Македоније.

У оквиру подзорка из Србије од 399 испитаника који су за улазак у ЕУ, највећи проценат 45,4% сматра да ће се загађење животне средине смањити, од 267 који се противе уласку највећи проценат сматра да ће остати на истом нивоу, а од 187 студената који немају став највећи проценат сматра да ће се смањити. Осим тога од испитаника који су прихватили тврдњу да ће се загађење повећати највећи проценат се противи уласку у ЕУ, од оних који сматрају да ће остати на истом нивоу и смањити, највећи проценат је за улазак у ЕУ (Табела 7).

Табела 7.
Ставови студената Универзитета у Нишу о загађењу животне средине и уласку у ЕУ

Универзитет у			Да ли одобрите улазак Ваше земље у ЕУ			
	Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити загађење животне средине		Да	Не	Немам став	Укупно
Нишу	Повећаће се	ф %	71 35,5	84 42,0	45 22,5	200 100,00
	Остаће исто	ф %	123 43,8	93 33,1	65 23,1	281 100,00
	Смањи ће се	ф %	161 49,1	90 27,4	77 23,5	328 100,00
	Укупно	ф %	355 43,9	267 33,0	187 23,1	809 100,00

За разлику од студената у Нишу, највећи проценат студената из Битоља без обзира коју су тврдњу прихватили, одобравају улазак у ЕУ. Од 275 студената који сматрају да ће се загађење смањити, чак 68,8% одобрава улазак у ЕУ (Табела 8).

Табела 8.
Ставови студената Универзитета у Битољу о загађењу животне средине и уласку у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобрите улазак Ваше земље у ЕУ				
Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити загађење животне средине		Да	Не	Немам став	Укупно	
Битољу	Повећаће се	ф %	118 53,4	44 21,7	55 24,9	221 100,00
	Остаће исто	ф %	170 56,9	69 23,1	60 20,1	299 100,00
	Смањи ће се	ф %	188 68,4	51 18,5	36 13,1	275 100,00
	Укупно	ф %	476 59,9	168 21,1	151 19,0	795 100,00

Ставови студената о очувању националног идентитета и културе и уласку у ЕУ

Највећи број испитаника на нивоу целокупног узорка прихватило је тврдњу да ће очување националног идентитета и културе остати на истом нивоу, 48,4% без обзира да ли су за улазак у ЕУ или не, 27,0% да ће се смањити, а најмањи проценат, 24% да ће се повећати (Табела 9). Статистички значајна веза постоји између универзитета и државе испитаника, тврдњи о очувању националног идентитета и културе и ставова о уласку у ЕУ и ($\chi^2=80,344$ $df=2$ *Asymp. Sig.* 0,000).

На основу дистрибуције одговора уочава се уједначеност између одговора оба подузорка при прихватању тврдњи да ће очување националног идентитета и културе остати на истом нивоу без обзира да ли не/одобравају или немају став о уласку у ЕУ (Табела 9). Разлике су изражене код прихватања тврдње да ће се очување националног идентитета и културе смањити и одобравања уласка у ЕУ. Наиме, највећи проценат студената нишког универзитета који је прихватио тврдњу да ће се смањити могућности очувања националног идентитета противи се уласку у ЕУ (N=284, 51,8%). Насупрот њима највећи проценат студената битолског универзитета који су прихватили ступ тврдњу, одобравају улазак своје државе у ЕУ (N=156, 47,4%).

Табела 9.
Ставови студената Универзитета у Битољу о загађењу животне средине и уласку у ЕУ

Универзитет у		Да ли одобрвате улазак Ваше земље у ЕУ				
Да ли ће се по Вашем мишљењу, после уласка земље у ЕУ повећати или смањити очување националног идентитета и културе		Да	Не	Немам став	Укупно	
Нишу	Повећаће се	ф %	75 58,1	28 21,7	26 20,2	129 100,00
	Остаће исто	ф %	209 53,3	90 23,0	93 23,7	392 100,00
	Смањи ће се	ф %	71 25,0	147 51,8	66 23,2	284 100,00
	Укупно	ф %	355 44,1	265 32,9	185 23,0	805 100,00
Битољу	Повећаће се	ф %	181 70,7	38 14,8	37 14,5	256 100,00
	Остаће исто	ф %	221 57,7	84 21,9	78 20,4	383 100,00
	Смањи ће се	ф %	74 47,4	46 29,5	36 23,1	156 100,00
	Укупно	ф %	476 66,5	168 21,1	151 19,0	796 100,00
Укупно	Повећаће се	ф %	256 66,5	66 17,1	63 16,4	385 100,00
	Остаће исто	ф %	430 55,5	174 22,5	171 22,1	775 100,00
	Смањи ће се	ф %	145 33,0	193 43,9	102 23,2	440 100,00
	Укупно	ф %	831 52,0	433 27,0	336 21,0	1600 100,00

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу изнетих резултата, а имајућу у виду опредељења ЕУ изнета у Лисабонској стратегији, Стратегији одрживог развоја и документу Европа 2020: стратегија за паметни, одрживи и инклузивни раст, може се индиректно извести закључак да студенти Србије и Мкедоније улазак у ову заједницу виде као пут потпунијег остваривања појединих димензија модела одрживог развоја у Србији и Македонији. Највећи проценат студената доводи у везу повећање економског раста као економске димензије одрживог развоја и смањење загађења животне средине као еколошке димензије одрживог развоја и улазак држава у ЕУ. Међутим, када се ради о социјалној и културној димензији, студенти изражавају извесну резервисаност. Највећи проценат сматра да ће незапосленост, степен социјалне сигурности и разлике између богатих и сиромашних остати на истом нивоу, али да ће ипак

доћи до извесног повећања животног стандарда. Такође и могућност очувања националног идентитета.

Резултати истраживања указују и на разлике међу студентима у прихватању тврдњи о димензијама одрживог развоја и не/одобравању уласка државе у ЕУ. Већина студената из Ниша који прихватају тврдњу да ће економски раст остати на истом нивоу противе се уласку у ЕУ, док је већина студената из Битоља за улазак у ЕУ. За разлику од македонских студената, српски студенти показују и већи степен резервисаности о смањењу загађења животне средине по уласку земље у ЕУ. Када се ради прихватању повезаности стопе незапослености и уласку у ЕУ, већи проценат студената из Македоније у односу на студенте из Србије сматра да ће се повећати уласком у ЕУ, али да ће се степен социјалне сигурности смањити, а да ће разлике између богатих и сиромашних остати на истом нивоу.

Наиме, мада већина студената која одобрава улазак у ЕУ верује да ће доћи до економског раста, извесног повећања животног стандарда и смањења загађења животне средине, ипак, студенти исказују и изванредан песимизам у односу на благодети које би требало да донесе улазак у ЕУ и сумњу у досезање државе социјалног благостања и пуно остваривање одрживог развоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Geiger, M. i Z. Zeman, „Mjesto življenja i integralna održivost – vitalnost lokalnog u globaliziranom svijetu“. *Društvena istraživanja* 19 (2010): 377–400.
- Di Castri, F. „Came up with a Good Metaphor: ‘The Chair of Sustainable Development’“. *Nature & Resources* 3 (1995): 2-7.
- European Commission. *EUROPE 2020 A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth*. COM(2010)2020 final, Brussels, 3.3.2010. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>
- Lay, V. „Vizija održivog razvoja Hrvatske: Prinosi artikulaciji polazišta i sadržaja vizije.“ U *Razvoj sposoban za budućnost – prinosi promišljanju održivog razvoja*, urednik Vladimir Lay, 13-52. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007.
- Милеуснић, В. „Екологија и глобални привредни развој.“ *Директор* 4–5 (1995): 30–37.
- Милтојевић, В. „Култура као димензија одрживог развоја.“ *Теме* 2(2011): 639–653.
- Митровић, Љ. и Стојић, Г. „Геополитичка транзиција Балкана и однос студената према култури мира и евроинтеграцијским процесима.“ У *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, прир. Д. С. Захаријевски, Г. Ђорић и Г. Стојић, 17-38. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, 2014.

- Национална стратегија одрживог развоја. Службени гласник РС. Бр. 55 (2005).
- Национална стратегија за одржлив развој во Република Македонија, 2009-2030. <http://www.macedfdr.gov.mk/files/dokumenti/NSSD.pdf> (Приступљено: 1.10.2015).
- Nurse, K. *Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development*. 2006. <http://www.fao.org/SARD/common/ecg/2785/en/Cultureas4thPillarSD.pdf> (preuzeto 25.02.2011).
- Pearce, David W. et al. *Sustainable Development: Economics and the Environment in the Third World*. London, U.K.: Earthscan Publications, 1990.
- Петровић, Ј. „Основне информације о узорку, инструменту и теренској реализацији емпиријског истраживања.“ У *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, прир. Д. С. Захаријевиќи, Г. Ђорић и Г. Стојић, 11-16. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, 2014.
- Repetto, R. *World Enough and Time – Successful Strategies for Resource Management*. New Haven: Yale University Press, 1986.
- Рио декларацији о животној средини и развоју. (1997). У *Нанори Уједињених нација за бољу животну средину*. Београд: Савезно Министарство за заштиту животне средине.
- Spangenberg, J. H. „The Institutional Dimension of Sustainable Development.“ In *Sustainability Indicators: An Scientific Assessment*, edited by Tomas Hak et al, 107–127. Washington, Covelo, London: IslandPress, 2007.
- Hawkes, J. *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture’s Essential Role in Public Planning. Commissioned by the Cultural Development Network*. Victoria. Melbourne: Common Ground Publishing, 2001.
- World Commission on Environment and Development. *Our Cammon Future*. Oxford: World Commission on Environment and Development, 1987.

Vesna Miltojević

ATTITUDES OF STUDENTS FROM THE UNIVERSITIES OF NIŠ AND BITOLA TO EU ACCESSION AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary: Sustainable development as a model of social development has been globally accepted, and it involves economic, social, and environmental dimensions in the three-dimension model, with the addition of the cultural dimension in the four-dimension model. Considering that both Serbia and Macedonia aspire to join the European Union, which is oriented towards sustainable development through the adoption of relevant documents, this paper showcases the attitudes of students to EU accession, increased/decreased economic growth, unemployment, social security, standard of living, gap between rich and poor, environmental pollution, and preservation of national identity and culture, which are all indicators of specific di-

mensions of sustainable development. Data analysis revealed that a little over half of the surveyed students from the Universities of Niš and Bitola view EU accession favourably. It also revealed that the students' attitudes to EU accession and to the statements regarding increased/decreased economic growth, unemployment, social security, standard of living, gap between rich and poor, environmental pollution, and preservation of national identity and culture vary between the two countries.

Key words: European Union, sustainable development, Serbia, Macedonia, student attitudes

UNIVERZITET U NIŠU I GRAD NIŠ SEDAMDESETIH GODINA DVADESETOG VEKA – ZLATNO DOBA ZAJEDNIČKOG RAZVOJA

Pola veka postojanja Univerziteta kao institucije jeste dosta dug period. Osnovne koordinate razvoja Univerziteta definisane su u prvih nekoliko godina njegovog postojanja. Značaj tog perioda je utoliko veći što u njemu, po prirodi stvari, dolazi do brojnih problema i iskušenja koja oblikuju fizionomiju i strukturu Univerziteta koja zatim, dugoročno opstaje kao njegovo obeležje. U proteklih pedeset godina bilo je perioda kada se Univerzitet u Nišu razvijao i širio koristeći sve prednosti razvoja društva, ali i perioda kada je trpeo sve negativne posledice političkih i društvenih turbulencija, naročito onih sa početka '90-tih godina. Tranzicija u koju je Srbija ušla početkom ovog veka nije ostavila po strani naučne institucije. Razvoj Niškog (i svih ostalih naših) univerziteta je u prethodnih petnaest godina determinisan ekonomskom, društvenom, obrazovnom i kulturnom tranzicijom i pod njihovim uticajem pretrpeo je velike promene. Poznato i više puta analizirano sistemsko uništavanje niške privrede u procesu tranzicije, pad životnog standarda stanovništva i porast siromaštva u Nišu, uticali su i na sam Univerzitet. Znatno oslabljene veze Niškog univerziteta i lokalne privrede značile su daleko manje mogućnosti za povezivanje teorije i prakse nego što je to u ranijem periodu bio slučaj. U poslednjih petnaest godina, Univerzitet je i sam prošao kroz burnu tranziciju prilagođavajući se različitim sistemima i zahtevima novih zapadnoevropskih obrazovnih politika. Međutim, prvih petnaest godina su neka sasvim druga priča, zlatno doba konstruktivnog delovanja i u nauci i u privredi, doba kada je Univerzitet u Nišu bio u službi privrednog razvoja grada, a privreda je, u skladu sa potrebama koje su se javljale i menjale u njenom tadašnjem razvoju, definisala smernice razvoja obrazovanja mladih kadrova. Kao devetnaestogodišnjak koji je došao na studije u Niš, a zatim tu i ostao da živi i gradi karijeru profesora, najpre Ekonomskog, a zatim Pravnog fakulteta i kao učesnik i svedok svih promena kroz koje je prošao Niški univerzitet, od osnivanja do danas, smatram da su sedamdesete godine bile zlatno doba razvoja i grada i Univerziteta.

Sa istekom 60-ih godina završava se prva faza u razvoju Univerziteta u Nišu – prvih pet godina njegovog postojanja i rada kao institucije visokog školstva i deset godina postojanja fakulteta. Prethodnih pet godina, od 1960. do 1965. godine, novoosnovani fakulteti u Nišu bili su u sastavu Univerziteta u Beogradu. Tokom 60-ih godina niški fakulteti i Univerzitet, stasali su u respektabilne institucije i opravdali svoje osnivanje na području jugoistočne Srbije. Početne slabosti i probleme ove institucije su rešavale u hodu uz nesebičnu pomoć Univerziteta u Beogradu, privrednih preduzeća, državnih institucija i političkih organizacija. Najveći problemi ispoljili

su se u obezbeđivanju kompetentnih kadrova, kreiranju nastavnih planova i programa i pripreme za otvaranje poslediplomskih studija. Kadrovi su uglavnom regrutovani iz privrednih preduzeća, srednjih i viših škola i javnih institucija. Svoje magistarske studije i doktorate oni su prethodno završavali na odgovarajućim fakultetima u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, odnosno na njihovim, u to vreme već afirmisanim Univerzitetima. Šezdesetih godina u Niš dolazi jedan broj doktora nauka i istraživača iz naučnih instituta i nekih državnih institucija, koji nisu mogli, iz raznih razloga, da sebi obezbede mesto na Beogradskom univerzitetu. Oni će dati značajan doprinos utemeljenju nastave i naučnoistraživačkog rada na niškim fakultetima. Među njima su, na Ekonomskom odseku: dr Obren Blagojević (kasnije će postati član SANU), dr Vojislav Zeremski, dr Segije Đurović i drugi. Na Pravnom odseku: dr Jakov Radišić, dr Dragoljub Stojanović, dr Dimitrije Kulić, dr Miroslav Đorđević, dr Dobrosav Mitrović i drugi.

Na samom početku 70-ih godina, Pravni, Ekonomski, Mašinski, Građevniski, nešto ranije (1968) i Elektronski fakultet, prerastaju u samostalne fakultete. U isto vreme (1971. godine), osniva se Filozofski fakultet u Nišu, sa odsecima za Matematiku, Fiziku, Hemiju i Sociologiju. Kasnije će on dobiti i odseke za Psihologiju, Anglistiku i Fizičku kulturu. Njegovom kasnijom transformacijom nastaje Prirodno matematički fakultet i Fakultet za fizičku kulturu. Dotadašnji odsek za zaštitu na radu u okviru Tehničkog fakulteta postaće, 1972. godine, osnova za formiranje i početak rada Fakulteta zaštite na radu, dok će kasnije (1979) početi sa radom Tehnološki fakultet u Leskovcu. Sve ove promene u organizaciji Niškog univerziteta imale su veliki značaj za njegovu budućnost. Osamostaljivanjem postojećih fakulteta i osnivanjem novih, stvoreni su uslovi za brži razvoj visokog školstva u Nišu. Zaokruživanjem fakulteta i njihovom institucionalizacijom oni na sebe preuzimaju odgovornost za kadrove, razvoj nastave, osnivanje novih smerova, početak rada poslediplomskih kurseva, odbranu prvih doktorskih disertacija i saradnju sa okruženjem u najširem smislu.

Početak sedamdesetih godina bilo je sasvim jasno da dalji razvoj fakulteta i Univerziteta u najvećoj meri zavisi od kadrova, da su oni glavni nosioci svih njihovih razvojnih procesa. U tom pravcu fakulteti se šire otvaraju prema svojim svršenim studentima, najbolje među njima primaju za asistente. Tih godina otpočinju sa radom i prve poslediplomske studije a i brane se prvi doktorati na niškim fakultetima, što će umnogome proširiti njihovu kadrovsku bazu. U tom periodu dolazi do intenzivnijeg rada fakulteta i Univerziteta na uspostavljanju kontakata sa sličnim visokoškolskim institucijama u inostranstvu. Saradnja sa inostranstvom odvija se učesćem u projekima međunarodne saradnje koje realizuju državne institucije, ali sve su češći i brojniji interpersonalni kontakti i saradnja profesora niških fakulteta sa svojim kolegama iz inostranstva. Ne treba ispustiti iz vida da u to vreme niški Univerzitet postaje interesantan za strane studente koji u relativno velikom broju upisuju niške fakultete i to uglavnom iz afričkih i azijskih zemalja – regiona Bliskog Istoka.

Sedamdesetih godina nastavlja se proces ubrzane industrijalizacije Jugoslavije koji je pre toga već sproveden pune dve decenije. Niš u tom procesu dobija posebno mesto kao regionalni centar i jedan od centara

razvoja Republike Srbije. To je period brzog razvoja „Elektronske industrije“ (preko 20.000 zaposlenih), „Mašinske industrije“ (oko 12.000 zaposlenih), „Jastrepa“, „Nitekso“, „Đure Salaja“, „Građevinara“ i drugih privrednih preduzeća. Tada nastaje veći broj poljoprivrednih kombinata sa prvim prerađivačkim kapacitetima primarnih poljoprivrednih proizvoda. U njemu se širi mreža trgovine na veliko i malo, počinje da se razvija poslovno bankarstvo. Po ovim i drugim preduzećima Niš se prepoznaje ne samo na jugoslovenskom, već i na stranim tržištima. „Elektronska industrija“ i druga industrijska preduzeća, u to vreme ostvaruju zapaženu saradnju sa vodećim preduzećima u inostranstvu (industrijska kooperacija, kupovina tehnologija, kupovina delova i sl.). Veliki deo njihove proizvodnje plasira se u inostranstvu i to na tržištu Zapadne Evrope. Sva ta preduzeća imaju razvojnu ekspanziju: u njih se ulažu velike investicije, osvajaju se novi proizvodi, uvode se nove tehnologije, u njima se povećava broj zaposlenih – naročito stručne radne snage i diplomiranih stručnjaka sa nižih fakulteta. Broj zaposlenih u privredi Niša iz godine u godinu ubrzano raste u čemu najbrži rast zaposlenosti ostvaruje industrija koja ima najveće učešće u strukturi privrede i zaposlenosti. Niš u to vreme u pravom smislu postaje privredni centar Srbije tadašnje države i centar njenog jugoistočnog dela. Tih godina se završava autoput prema Beogradu, što olakšava i ubrzava njegovo povezivanje sa glavnim gradom i drugim delovima zemlje.

Razvoj industrije, školstva, zdravstva, Univerziteta i lociranje većih vojnih jedinica u Nišu i okolini, učinili su od njega prosperitetno mesto za život. Migracija stanovništva iz regiona i izvan njega prema Nišu, doživljava svoju punu ekspanziju. Prema popisu grad Niš (tada opština) 1961. godine imao je 148.354 stanovnika, 1971. godine taj broj je dostigao 195.362 a 1981. godine 232.563 stanovnika. Posećan godišnji rast stanovništva u Nišu (između popisa), šezdesetih godina iznosilo je 27,9% a sedamdesetih 17,6% godišnje. Takav priliv stanovništva u to vreme bio je omogućen njegovom privrednom ekspanzijom koja je za rezultat imala masovno zapošljavanje radne snage, naročito u industriji. Naravno, to je izvršilo veliki pritisak na razvoj komunalne infrastrukture grada koja je morala da dođe u sam vrh razvojnih prioriteta u to vreme.

Razvoj kulture i kulturnih institucija u gradu sedamdesetih godina dobija na zamahu. To se nije desilo samo kao rezultat ekonomskog razvoja grada (širenja materijalne osnove za njihov razvoj), već i kao jedan smišljeni i dobro ukomponovani odnos između kulturnog i privrednog razvoja, koji Niš u potonjem periodu nikada više nije ostvario. Polazilo se od toga da se Niš, kao regionalni ekonomski i politički centar, može razvijati samo ako ostvaruje i dimenziju kulturnog razvoja – razvija se kao kulturni centar u tadašnjoj državi i regionu Balkana. U to vreme Niš dobija dnevni list Narodne novine (prvi i jedini izvan Beograda), izlazi list mladih (List mladih 68, kasnije Zbivanja), časopis za nauku i kulturu Gradina. Program Radio Niša postaje bogatiji i sadržajniji, šire se i razvijaju institucije kulture: Narodno pozorište, Pozorište lutaka i dr. Širu afirmaciju kulturnog centra Niš potvrđuje uspešnom organizacijom Jugoslovenskih horskih svečanosti i Filmskog festivala glumačkih ostvarenja, kao kulturnih manifestacija jugoslovenskog značaja, u to vreme. Razvoj kulture i stvaralaštva u Nišu u

tom periodu nije smao rezultat pozitivnog uticaja brzog privrednog razvoja zemlje i grada, već i jedne smišljene politike koja je u to vreme vođena u Nišu i koja je imala kao jedan od strateških ciljeva da Niš postane ne samo privredni već i kulturni centar Republike pa i šire. Veliki doprinos svemu tome daju ljudi sa Univerziteta, posebno studenti.

Privredna ekspanzija i veliki priliv stanovništva učinili su da grad u to vreme posveti veću pažnju razvoju komunalne infrastrukture. Aktivnosti u tom pravcu bile su usmerene na ubranu gradnju stanova, prosecanje novih ulica, početak izgradnje savremenih bulevara, širenje vodovodne i kanalizacione mreže, unapređenje i osavremenjavanje komunalnih usluga i dr. Tada su i fakulteti, uz pomoć društva, dobili veliki broj stanova za svoje nastavnike i saradnike, tako da je nedostatak stanova, kao uslov rada univerzitetskih radnika, bio u velikoj meri ublažen. Leva obala Nišave, uzvodno, od centra grada do Duvaništva pretvorena je u veliko gradilište stambenih objekata čiju su osnovu činili današnji bulevari Nemanjića i Medijana. Doduše, u to vreme nije se mnogo vodilo računa o kvalitetu gradnje i primeni savremenih principa građenja, bilo je značajno da se izgradi što više stanova. Tako su i nastala soliterska naselja koja, kako se danas pokazuje, imaju niz nedostataka. Interesantno da je Niš u to vreme stvorio i počeo da primenjuje svoj model finansiranja komunalne infrastrukture, model samodoprinosa, koji će praktikovati sve do početka devedesetih godina, kada će on i formalno biti napušten. Gotovo da nema komunalnog objekta, objekta osnovnog i srednjeg školstva, zdravstva, sporta i kulture u Nišu, koji nije građen ili rekonstruisan sredstvima samodoprinosa.

Univerzitet u Nišu 70-ih godina razvijao se u relativno povoljnom okurženju koje se i samo ubrzano razvijalo. Odnosi grada i Univerziteta razvijali su se na principima međusobne saradnje i zajedničkih interesa. Univerzitet je u to vreme među svoje razvojne prioritete imao i „saradnju sa privredom“, što je podrazumevalo građenje čvršćih odnosa i raznovrsnih veza između fakulteta i privrednih preduzeća. Svaki fakultet je imao neko od preduzeća (ili više njih) kao svoju formalnu ili neformalnu nastavnu bazu. U tim preduzećima studenti su obavljali svoju stručnu praksu, radili seminarske i diplomatske radove; ona su davala fakultetima svoje mišljenje o predlozima za izmenu nastavnih planova, njihovi najbolji stručnjaci su često držali predavanja na određene teme ili seminare na fakultetima. Profesori fakulteta su često angažovani u tim preduzećima kao stručni konsultanti i članovi stručnih timova; bilo je i zajedničkih istraživačkih projekata između preduzeća i fakulteta itd. Odnosi saradnje i zajedništva bili su posebno izraženi između Elektronskog fakulteta i Elektronske industrije, Mašinskog fakulteta i Mašinske industrije i Jastrepca, Građevinskog fakulteta i Građevinara. U to vreme, nekoliko uzastopnih godina, Elektronska industrija je godišnje davala po hiljadu stipendija studentima Niškog i drugih univerziteta. Stipendiranje studenata praktikovala su i druga preduzeća i opštine. To je bio veliki podsticaj studentskoj populaciji koja je značajnim delom, kroz sistem stipendiranja, još u toku studija saznavala gde će se zaposliti po završetku studija, prema tome se i usmeravala u svom stručnom obrazovanju. Interesantno, da su u to vreme, u savetima fakulteta i Univerziteta, koji su bili njihovi najviši organi upravljanja, bili

i predstavnici privrede i društvene zajednice, pored predstavnika studenata i nastavnika. Najčešće su to bili stručnjaci iz privrednih preduzeća, javnih službi i državnih organa. I na taj način se gradilo zajedništvo između Grada i Univerziteta.

Na društveni i politički život na Univerzitetu u Nišu 70-ih godina preslikavaju se događaji iz političkog i društvenog života u Republici i zemlji kao celini. „Studentski događaji 1968. godine“ u Beogradu, nisu imali neki veći uticaj na studente Niškog univerziteta, bar ne u smislu uličnih demonstracija i drugih oblika studentskog masovnog okupljanja. Amandmani na Ustav Jugoslavije iz 1971. godine (radnički amandmani) i kasnije Ustav iz 1974. godine, dobili su podršku u „niškoj univerzitetskoj javnosti“, naravno i u gradu Nišu, posebno u velikim radničkim sredinama kakva su bila velka industrijska preduzeća. Disonantnih tonova u vezi sa rešenjima koja su njihove promene donosile, bilo je na naučnim skupovima, studentskim tribinama i „omladinskim glasilima“ koja su u to vreme izlazila. U pojedinačnim istupanjima uglavnom su kritikovana pojedinačna rešenja koja su se odnosila na efikasnost samoupravnog sistema, položaj republika i pokrajina u federaciji, povlačenje države iz obavljanja svojih osnovnih funkcija i sl. Većih političkih ekcesa i „seča glava“ onakvih kakvih je bilo u drugim sredinama u Nišu nije bilo.

U to vreme dolazi do svojvrnsne ideologizacije visokog školstva u zemlji. U nastavne planove svih fakulteta uvode se obavezni predmeti marksističkog obrazovanja (Marksizam ili slično; Sociologija, Politička ekonomija i Opštenarodna odbrana, promenjena koncepcija ranijeg premeta Predvojnička obuka). Na Univerzitetu u Nišu formira se Marksistički centar, počinje sa izlaženjem časopis „Marksističke teme“, održavaju se tribine na kojima se govori o temama iz oblasti marksizma i sl.

Ipak, u društvenom živoru Univerziteta u Nišu u to vreme, uglavnom pod uticajem političkih procesa u Srbiji i Jugoslaviji, nastaju dve koncepcije pogleda na budućnost i sam razvoj Univerziteta. Prva se oslanja na već ostvarene rezultate u njegovom razvoju – s kraja 60-ih i početkom 70-ih godina. Ona se zalaže za otvaranje Univerziteta prema društvu i svetu, manju ideologizaciju nastave i naučnoistraživačkog rada, veću zastupljenost naučnih i stručnih kriterijuma u donošenju odluka o univerzitetskim poslovima i aktivnostima, slabljenje partijskog uticaja na Univerzitet i sl. Druga, pak, smatra da je Univerzitet na dobrom putu razvoja i da treba taj put nastaviti uz dosledno poštovanje političkih odluka i pravaca razvoja koji su u to vreme sprovedeni u društvu. Nekih ozbiljnijih sukoba na Univerzitetu između te dve koncepcije nije bilo. Do sporadičnih „varničenja“ dolazilo je na partijskim sastancima, na stručnim skupovima i prilikom izbora za rukovodeće organe na Univerzitetu, ali bez većih posledica. Univerzitet je nastavio da se razvija u novom političkom ambijentu čija sadržina bi se mogla izraziti krilaticom „razvoj neposrednog samoupravljanja i afirmacije društvene svojine“.

Sredinom 70-ih godina jedna grupa profesora odlazi iz Niša, uglavnom sa Pravnog i Ekonomskog fakulteta. Motivi njihovog odlaska su bili različiti: neki nisu prihvatili tada sprovedenu koncepciju razvoja Univerziteta, drugi su bili nezadovoljni u ostvarivanju svojih ambicija vezano za

izbor na rukovodeća mesta, treći su, pak, iskoristili šansu da budu birani na nekim beogradskim fakultetima i fakultetima Univerziteta u Kragujevcu koji im je bio bliži od Niša, neki su otišli u penziju i dr. Nezavisno od motiva, ipak je njihov odlazak bio gubitak za Niški univerzitet jer se radilo o vrlo uglednim i iskusnim univerzitetskim profesorima, koji su mogli još puno toga da daju razvoju visokog školstva u Nišu.

Niš je sedamdesetih godina imao jasnu koncepciju i viziju razvoja. Iza nje su stajali u to vreme mladi ljudi, koji su imali znanja, sposobnosti i hrabrosti da Niš i njegovu budućnost vide na posve drugačiji način, sa bitno dugačijim usmerenjima i funkcijama, od u to vreme očekivanih. Ona je u sebi objedinjavala razvoj privrede, kulture, obrazovanja, zdravstva i drugih delatnosti. Prema njoj Niš je trebalo da se razvija kao regionalni centar koji će imati uticaja na razvoj cele jugoistočne Srbije, ali i kao centar Balkana i evropski grad. U osnovi te koncepcije bilo je prihvatanje novih tehnologija kao pokretača ekonomskog rasta i razvoja, prihvatanje i negovanje novih kulturnih vrednosti kojima će se obogatiti život u njemu, otvaranje grada prema drugima - građenjem veza i odnosa sa razvijenim centrima u zemlji i svetu. U svemu tome svoje mesto je imao Univerzitet u Nišu na koji se računalo da će svojim razvojem i svojom aktivnošću neizmerno doprineti ostvarivanju te koncepcije i vizije. Nikada kasnije Univerzitet u Nišu nije bio tako prihvaćen u gradu Nišu i nikada se na njega nije računalo kao 70-ih godina. U potonjim periodima i grad Niš je sve više ekonomski siromašio uklapajući se u sivilo i siromaštvo zemlje kao celine, a sa njim i Univerzitet u Nišu, koji će postati rasadnik kadrova za razvijeni deo Evrope i sveta i skoro beznačajan faktor ekonomskog i društvenog razvoja sredine u kojoj se nalazi.

(Izvod iz memoara pokojnog prof. dr Milorada Božića pod radnim naslovom "Uzged zabeleženo")

IN MEMORIAM

IN MEMORIAM

МАРКО МАРКОВ (1937. – 2015.)

87

Тешко је говорити о блиском и драгом човеку којем је реч заувек одузета. Утолико је теже када осмислимо његову људску непоновљивост и грађанску величину.

За Марка ме везује пријатељство из студентских клупа. То је преко пола века. Зближило нас је заједничко одбацавање стаљинизма у времену када је погубљен Имре Нађ, заједнички интерес према југословенском искуству које је осуђено као опасан ревизионизам. Предстојало нам је уграђивање у Систем током којег човек може да изгуби себе, а после тога – Смена система током које је тај ризик удвостручен.

Након што животни пут буде прођен, постаје видљиво да ли у њему постоји линија која му придаје друштвени смисао, да ли остаје траг.

Марко Марков није био стандардна личност. Био је задивљујуће целовит. А морао је да се афирмише у толико фрагментисаној епохи. Био је принципијелан и доследан, а ушао је у професионалну путању у којој се постаје успешан другим квалитетима.

Сада можда изгледа чудно да је антистаљиниста Марков као амбасадор у Тирани допринео побољшању односа са стаљинистичком Албанијом. Или да је социјалиста Марков као амбасадор у Југославији и Босни и Херцеговини уживао поверење демократе д-ра Желева.

Неће бити никако чудно, ако се узме у обзир политичка филозофија скривена у целој дипломатској активности амбасадора Маркова која је отворено дошла до изражаја у чланцима и коментарима анализатора и публицисте Маркова. У средишту ове филозофије је промашивање балканских националних егоизама и идеологизације разлика, консолидовање историјски формиране балканске заједнице, добросуседство које ствара оптималне услове за развој и за испољавање унутрашњих демократских снага у свакој појединој земљи. Албански стаљинизам учвршћивао се захваљујући конфронтацији и еродирао због нормализације. Исто се односи на посткомунистичке национализме. Марков се залагао за дугорочну спољнополитичку стратегију, обавезно националну, а не за уско-партијску, уз решавање, а не гурање под тепих нерешених питања. Није био наиван добричина. Имао је јасну визију о мрачној страни међународних односа, о служењу нечасним средствима. То га међутим није учинило циничним, већ је једноставно збијало његов реализам.

Од студентских година па све до краја животног пута Марко Марков је сачувао дубоко поштовање према народу и елити Југославије која је у тешким послератним годинама смогла снаге да се одупре Стаљинистичком притиску и да стекне изузетно међународно признање. Није одобравао међутим и притисак на енверистичку Албанију од стране

Источног блока, као што је видљиво у његовој књизи „Размишљања о Албанији” (1989.). Марков је сматрао да је тзв. „процес препорода” – насилна промена имена бугарских Турака, принципијелна и криминална погрешка и инсистирао да његови иницијатори снесу персоналну одговорност, како је видљиво из његовог писма Александру Лилову од 11. јануара 1990. године. Он је међутим био забринут и због политике „неоосманизма”, због продора исламистичког фундаментализма на Балкан; то га је подстакнуло да преведе „Неоосманизам” проф. Дарка Танасковића и „Исламску декларацију” Алије Изетбеговића. Критично се односио према режиму Слободана Милошевића; као амбасадор је успоставио односе са познатим представницима опозиције попут проф. Драгољуба Мићуновића, акад. Добрице Ћосића, Вука Драшковића и др.; касније је превео „Крај српске бајке” Славољуба Ђукића. Није оклевао међутим оцењујући „ударац” који је нанео НАТО и који су осудили познати српски интелектуалци-демократе.

Био је убеђен да боље разумевање и демократски развој балканских народа захтевају атмосферу рационалности. То га је мотивисало као публицисту и преводиоца. Посебну пажњу по њему завређивала су идејна достигнућа. Занимала га је судбина леве идеје. Превео је књигу „Транзиција у периферни капитализам” проф. Љубише Митровића која је наишла на добар одјек међу бугарским читаоцима. Буквално до последњег дана живота радио је на новом преводу проф. Митровића...

Марко Марков владао је језицима Јужних Словена (студирао је српскохрватску филологију), познавао је и волео њихову књижевност, служио се албанским, слободно је радио на енглеском и руском, имао је високу политичку квалификацију (укљ. начелник сектора „Балканска политика”). Имао је демократска уверења. Редко се неко може наћи „на тачном месту, у тачном времену”... Марку се посрећило. Био је последњи амбасадор у социјалистичкој и први у „крњој” Југославији...

Није лако бити дипломата са визијом у Бугарској. Није лако најпре због спољашњих ограничења која је раније наметао „Велики брат”, а касније „Велики партнери”, а такође и због ограничења унутрашње кратковидости – раније једнопартијске, а касније вишепартијске.

Постоји, ипак, бар један звездани тренутак у најновијој историји бугарске дипломатије. Јануар 1992. године. Југославија је у расулу, појављује се пет нових република. Европа се одлучила да призна једино Словенију и Хрватску. Није било потребно дуго времена и постало је јасно: уместо европске баријере, дало се зелено светло крвавом покушају распарчавања непризнате Босне. Бугарска дипломатија показала се на вишем нивоу од европске. Бугарска је прва признала све нове републике. Било ми је задовољство и част да учествујем на угледном међународном форуму на којем је бугарски приоритет истакнут и заједно с њим и лични допринос Марка Маркова. На 11. Међународној конференцији Балканског политичког клуба у Охриду 2009. године међу учесницима су били председник владе Никола Груевски, први председник Македоније Киро Глигоров, бивши председник владе Љупчо Георгијевски, бивши председници Турске Сулејман Демирел и Румуније Емил Константинуеску, Симеон Сакскобурггот-

ски и, наравно, д-р Жељу Желев, иницијатор и председник Балканског политичког клуба... Неочекивано се повео спор ко је први признао Македонију и како се то догодило. Амбасадор Стефан Тафров испричао је о драматичној седници Владе 15. јануара 1992. године и о улози шифрованог писма амбасадора у Београду Марка Маркова, како би се пребродило инсистирање министра иностраних послова Стојана Ганева да се придржавамо европског решења...

Марко Марков био је у државној служби, али није био чиновник, већ јавни функционер државничког кова. Може се само жалити што његова компетентност, вештине и радохолизам нису искоришћени потпуније због политичких страсти и личних интрига тзв. транзиције.

Није нам остала једино успомена.

На почетку сам рекао да је тешко говорити када је блиском и драгом човеку одузета реч. Исправићу се. Марко Марков је своју реч рекао. Остала је документована његова политичка мудрост. Књига „Западнобалканско време”.

...Ово време и даље тече. Пред нашим се очима западнобалкански чвор и даље компликује и заплиће. Недостајаће нам онај који га је нарочито добро тумачио. Он је међутим завештао шифру политиколозима и предао палицу новом нараштају бугарских дипломата.

Растајемо се од супруга и оца који је волео и био вољен, од верног пријатеља, прворазредног дипломате, проицљивог преводиоца и публицисте, од једног достојанственог грађанина.

Збогом, драги Марко.

Лака ти земља.

Петар-Емил Митев

Poštovana porodico, rodbino, kolege i prijatelji,
prof. dr Milorada Božića,

Drage nam se i velike ličnosti iskradaju naglo i tiho iz naših života. Njih kao da na krilima sudbine *Tanatos* iznenada odnosi u večna polja ili nebesa. No, oni imaju moć feniksa da se iznova rađaju i traju u sećanjima.

Tako je, pre dva dana, uteko od nas naš kolega Mile Božić, posle kraće bolesti. Juče je dostojanstveno ispraćen od članova porodice, kolega, zavičajaca i prijatelja... Sada se pod krovom ovog hrama nauke, akademska javnost (nastavnici, saradnici i studenti) svečano oprašta ovim komemorativnim skupom.

Božića sam upoznao kao studenta na Ekonomskom fakultetu. O njemu mi je svojevremeno prof. Mika Nikolić govorio sve najlepše što se o studentu i čoveku može reći. Profesorove nade Božić je ostvario, razvivši se u odličnog naučnog radnika i pedagoga. Prošavši sva zvanja od asistenta do redovnog profesora i dekana Pravnog fakulteta.

Božić je bio visoko radna i čestita ličnost. Čovek od reči i zadataka; koji je držao do istine, etike poziva ali i principa čovečnosti i pravdoljubivosti. Kao takav, on nije mogao ostati neangažovan na javnim poslovima, iako politiku kao delatnost nije mnogo cenio. Nije, međutim mogao ostati moralno ravnodušan kada se radilo o društvenim problemima: univerziteta, grada Niša, regiona, zavičaja, Srbije. Otuda je iz bića njegovog dokazanog radnog patriotizma, biran na značajne i najviše funkcije u Savezu studenata. Potom je bio sekretar Univerzitetskog komiteta SKS Niš, predsednik Gradske organizacije SSRN, predsednik Zavičajnog kluba Topličana. Na svim ovim dužnostima dao je veliki doprinos sledeći opšti interes. On je živio u znaku maksime „rad i poštenje su najbolja politika“. Kao takav, bio je uzor i uživao je ugled ne samo u svojoj generaciji; već tokom čitavog života, u svim institucijama i organizacijama u čijem je radu učestvovao. Svuda je ostavljao belege svetlosti ljubavi. Smatrao je da ljudski život treba proživeti u jedinstvu morala, ljubavi i pravdoljubivosti; a da je poziv naučnika da služi Istini, i da njenom snagom osvetljava put razvoja i napretka društva, humanizacije društvenih odnosa i emancipacije čoveka. Božić je, rukovodeći se ovim principima, služio svojoj porodici, svojoj univerzitetskoj akademskoj zajednici, građanima Niša, zavičaju, Srbiji i našem Balkanskom regionu.

Naši profesionalni životi i društvena angažovanost su se preplitali: još iz rada u Socijalističkom savezu – koji je bio oblik radnog i političkog okupljanja, građana i naroda, uskladjivanja i integracije njihovog interesa za zajedničko dobro. Mile je uživao ugled demokratski opredeljenog aktiviste a ne pukog partijskog linijaša zaduženog za rad u Socijalističkom savezu. Na svim ovim dužnostima pokazao je visoku autonomnost i odgovornost; otvo-

---

¹ Reč autora povodom smrti prof. dr Milorada Božića na Komemoraciji na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu.

renost za dijalog, demokratsko uskladjivanje interesa. Kao takav, doprineo je brojnim akcijama u gradu i regionu, a posebno u razvoju univerziteta, razvoju kulturnih institucija i informativne delatnosti u Nišu. Za njega se može reći da devedesetih nije zaplivaio na populističkom-nacionalističkom talasu, niti se oportunistički vladao u vremenu tranzicionog haosa.

Kolega Božić izvodio je nastavu iz ekonomije razvoja na studijskog grupi Sociologiji na Filozofskom fakultetu, na osnovnim i master studijama. Pripadao je grupi profesora i kritičkih ekonomista, koji nisu podlegli neoliberalnoj mantri, mitu i bajci – da će tržište, samo po sebi, dovesti do boljeg razvoja, otvorenijeg i pravičnijeg društva. Iskustvo govori da se ono može pretvoriti u faktor novih nejednakosti, nasilja i korporativne totalitarne moći nad društvom. Božić se, kao naučnik, rukovodio da ekonomija, kao i tehnologija i nauka – treba da služe čoveku/čovečanstvu. Shvatajući socijalnu funkciju naučnika u burdijevskom duhu – „ekonomije sreće“, tj. da ekonomski razvitak, kako je još Svetozar Marković isticao, treba da služi narodnom blagostanju.

No, Mileta Božića sam najbliže upoznao kroz rad na naučno-istraživačkim projektima od 1996 godine do danas – u četiri istraživačka ciklusa skoro dvadeset godina - on je angažovan na projektima Instituta i Centra za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, koji je oko svojih projekata („Regionalna kulturna saradnja na Balkanu“ – 1996-2000; „Kulturni i etnički odnosi i identiteti na Balkanu“ – 2001-2006; „Kultura mira, medjuetnički odnosi i identiteti na Balkanu u kontekstu evrointegracijskih procesa“ – 2006-2010; „Tradicija, modernizacija i identiteti u Srbiji i na Balkanu“ – 2010-2015) okupljao naučne radnike različitog profila: sociologe, ekonomiste, pravnike, kulturologe, politikologe, pedagoge.

Kolega Božić je bio jedan od najaktivnijih saradnika na svim tim projektima, rukovodilac značajnih potprojekata i glavni i odgovorni urednik zbornika „*Balkan u procesu evrointegracije*“ koji je objavio devet tematskih brojeva, visoko vrednovanih u stručnoj javnosti.

Sa Božićem smo zajednički oblikovali ideju o formiranju *Centra za balkanske studije*, čiji je on bio podpredsednik, pošto nam prethodne inicijative (a to su bile, istine radi, prometejske inicijative Mike Nikolića i Božića da se na Univerzitetu formira Institut za probleme regionalnog razvoja) nisu utemeljile niti su dobile institucionalnu podršku ondašnjih rektorata našeg univerziteta. Takodje, od 2014.g. pokrenuta je i realizuje se ideja o novom regionalnom časopisu „*Balkanske sinteze*“ (za društvena pitanja, kulturu i regionalnu saradnju). Upravo, kolega Božić je uredio broj 1. za ovu godinu, koji je u štampi (na temu „Ekonomija – osnova ekonomskog razvoja i saradnje na Balkanu“). Božić je imao organizacijski smisao i demokratski stil za okupljanje kvalitetnih kadrova i priloga, jer je i sam bio vredan profesionalac, visoko produktivan. Uveren sam da će, prema do sada dokazanim rezultatima, njegova ćerka Ivana dostojno nastaviti taj rad na univerzitetu u redakciji časopisa „*Balkanske sinteze*“, koji promoviše dijalog i saradnju intelektualaca Balkana u službi mira i regionalnog razvoja. Vreme je da mlade generacije svoju budućnost traže i nalaze ne u podelama i prekrajanjima granica i kultura straha/smrti, već u horizontu kulture mira, nade i razvoja.

Milorad Božić je svojom biografijom i bibliografijom, pokazao da je živeo život vredan poštovanja, uspravno, ponosno, dostojanstveno i časno.

Njegovo ime i dela trajno će ostati svetao primer u riznici najvrednih doprinosa našem univerzitetu, gradu i regionu. Sećanje na njega biće uzor ne samo za njegove potomke već i za mlade naučne naraštaje i intelektualce našeg univerziteta Mileta će se rado sećati svi njegovi školski drugovi, kolege i kolegice sa kojima je studirao, studenti, nastavnici i saradnici; ali i brojni zavičajci, njegovi Topličani koje je okupljao, bodrio da se više angažuju oko razvoja Toplice na očuvanju njene slavne slobodarske prošlosti. Božić je bio ne samo veliki stvaralac u svojoj profesiji, već ličnost društvene borbenosti, radni patriota - pravdoljubiv i slobodarski Srbin, koji rodoljublje nije suprostavljao čovekoljublju, već je tražio i gradio mostove sa drugim narodima ostajući otvoren prema vrednosti, drugosti, različitosti.

Poštovane kolegice i kolege!

Sve su ove reči malene da izraze tugu njegovih najbližih (njegove supruge, ćerke, unučadi), ali i svih onih koji su poznavali ovo veliko i iskreno srce, koje nije znalo za umor, za sebičnost i mržnju, već je kucalo i za sve nas, za ovaj univerzitet, grad i Srbiju. Mi istraživači okupljeni oko Centra za sociološka istraživanja, Centra za balkanske studije i časopisa „Balkanska sinteze“, nastaviceemo da stvaramo na tragu najboljih smerica koje smo zajednički gradili sa kolegom Božićem. Samo tako ćemo se njemu odužiti: što ćemo okupljati nove istraživače oko projekata, časopisa i tzv. „Božićevog zbornika“ (*Balkan u procesu evrointegracije*) i *Balkanskih sinteza*. Sledeći, novi deseti broj zbornika koji ćemo urediti biće u znaku sumiranja dometa i doprinosa prof. dr Milorada Božića nauci, univerzitetu i gradu. Organizatori tog naučnog skupa mogu biti Pravni i Filozofski fakultet, ili Centar SANU za naučna istraživanja. To neće biti samo izraz duga i poštovanja prema Božiću, već i prema nama samima, nauci, univerzitetu, Srbiji.

Dragi prijatelji i poštovana rodbino, uvažene kolege,

Naši su životi trošni, samo je prolaznost večna. Ljudi, narodi, kulture kroz susretanja se bogate, međusobno nadogradjuju. Na našim životnim odisejama upoznajemo brojne ličnosti. Na tom putu ostvaruje se prelivanje naših kultura, oplemenjivanje naših života.

Bilo mi je drago što sam, kao aktivista i član akademske zajednice, upoznao i saradjivao s Božićem. Imalo se šta naučiti od njega, ne samo iz sfere naučnih znanja, već iz sveta neposredne društvenosti, prijateljstva.

Bio je drag i skroman čovek, koji će svojim delom i svojom plemenitošću trajno ostati u sećanjima svih nas koji smo ga poznavali; njegovih najmilijih – porodice, rodbine, kolega, studenata, građana, nišlija, zavičajaca Topličana.

Kažu da za one koje volimo smrti nema; postoje samo seobe.

Neka Miletov lik nezaboravom sjaji i večno traje u nama.

Večna mu slava i hvala!

Dr Ljubiša Mitrović, prof. emeritus
Filozofski fakultet, Niš

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. II, Number 2

Niš, (2017)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година II, број 2

Ниш, (2017)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development / главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 2, бр. 2 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116